

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092
gideonbe@012.net.il

בס"ד, אדר תשס"ז, פברואר 2007

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
גיליון מספר 13

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

חסיד אומות העולם

לחברי פורום שמירת זיכרון השואה, הפלפ והכרעה!

כאשר אתה קורא את העדויות מגיאיות ההריגה וממחנות ההשמדה המתעדים את ייסורי העם היהודי באירופה תחת שלטון קלגסי הנאצים- הגרמנים, עולים וצצים מראות השואה של השמדת גברים, נשים, זקנים וטף.

לפתע, אני עושה פסק זמן ועוסק בקרן אור דקיקה מאד, המבליחה בין ענני החושך של תקופת השואה.

נוכח מעשי ההרס והזוועה ורמיסת המוסר האנושי של השלטון הנאצי, אני מוצא את עצמי מעיין וחוקר את קורותיהם ומעשיהם של אותם מעטים- מצילים- חסידי אומות העולם שהצילו יהודים באומץ לב תוך כדי סיכון חיים ובהכרעה אישית מוסרית - לסייע בהצלת יהודים.

עלינו לדעת היטב כי מספר חסידי אומות העולם היה מזערי מאד לנוכח הצרכים המרובים והדחופים להצלת יהודים בשואה.

עיריית חיפה פנתה אלי וביקשה ממני לכתוב חוברת על מעשיהם של חסידי אומות העולם תושבי חיפה.

לאחר עיון בתיקיהם האישיים של חסידי אמות העולם בארכיון "יד ושם", הבאתי את מעשיהם בחוברת שהוצאתי עם מבוא והסבר על כלל חסידי אומות העולם.

שם החוברת:

אדם לאדם – אדם!

חסידי אומות העולם תושבי חיפה

מצילי יהודים בתקופת השואה

חסידי אומות העולם-תושבי חיפה הם דגם מייצג. תיאור מעשיהם יחד עם המבוא, מאפשרים למעיין לקבל תמונה כוללת על חסידי אומות העולם. זאת הסיבה, שאני מביא את החוברת במלואה בביטאון זה.

בסוף החוברת ישנן הצעות לפעילויות חינוכיות. מכיוון שאני יודע, שרבים ממקבלי הביטאון הם מחנכים, השארתי את התכנים הללו על כנם.

מצ"ב מהדורה שנייה של החוברת.

בברכה נאמנה

אדעון רפאל בן מיכאל

עורך הביטאון ויו"ר הוועד המנהל

עירית חיפה

המכון ללימודי השואה
ע"ש ח. אייבשיץ-חיפה

גדעון רפאל בן-מיכאל

אדם לאדם - אדם!

חסידי אומות העולם תושבי חיפה

מצילי יהודים בתקופת השואה

תוכן העניינים

א. פתח דבר.....	6-5
ב. מבוא.....	16-7
ג. מעשי ההצלה של חסידי אומות העולם תושבי חיפה... 57-17	
WALLENBERG RAUL – וואלנברג ראול AWNI ZOFIA-MARTA – אבני זוסיה-מרטה BROMBERG-MAXIMENOK TAMRA – ברומברג-מקסימניוק תמרה JEZIERSKI ANNA ET WLADYSLAW – ג'ייזיסקי אנה ו-ולאדסלאב DIKER MARIA – דיקר-סרבניאק מריה HORNUNG-TOMCZAK ANNA – הורנונג-טומצ'ק אנה YAKIRA-ZIENTAL IRENA – יקירה-זינטל ואמה ברוניסלבה זינטל LUGOWSKI HALINA – לוגובסקי הלנה LEWICKI JAROSLAWA – לויצקי ירוסלאבה LIPPER BELA – ליפר בלה (ואליה יאקימוב) MELENIK VIKTOR – מלניק ויקטור JOSEPH NESTOR SNIADANKO GRUBER – נסטור ג'וזף STRUL ELISABETHA – סטרוף-ניקובוי אליזבתה POROCAL VERONIKA – פרוצ'אי ורוניקה CUKRWICZ-EICHBERGER WIKTORIE – צוקרביץ'-אייכברגר ויקטוריה KALDY YULIA – קלדי-ראלבוסקה יוליה SZELAG JERZY – שאלאג יאז'י SZPRINGER-HUZEK PELAGIA – שפריןגר-הוצ'אק פלאגיה	
ד. תוכנית חינוכית והפעלות.....	67-58
ה. ביבליוגרפיה.....	69-68

מהדורה שלישית
תשס"ח - 2008

פתח - דבר

כאשר פנו אלי וביקשו ממני לכתוב חוברת זו, נעיתי לאתגר בחפץ לב. זה מספר שנים, אני מתעמק בעיון ובמחקר בנושאים שונים מתקופת השואה.

העיסוק בנושא אינו קל. כאשר אתה קורא את העדויות מגיאיות ההריגה וממחנות ההשמדה המתעדים את ייסורי העם היהודי באירופה תחת שלטון קלגסי הנאצים- הגרמנים, עולים וצצים מראות השואה של השמדת גברים, נשים, זקנים וטף. לפתע, אני עושה פסק זמן ועוסק בקרן אור דקיקה מאד, המבליחה בין ענני החושך של תקופת השואה.

נוכח מעשי ההרס והזוועה ורמיסת המוסר האנושי של השלטון הנאצי, אני מוצא את עצמי מעיין וחוקר את קורותיהם ומעשיהם של אותם מעטים- מצילים- חסידי אומות העולם שהצילו יהודים באומץ לב תוך כדי סיכון חיים ובהכרעה אישית מוסרית - לסייע בהצלת יהודים. **עלינו לדעת היטב כי מספר חסידי אומות העולם היה מזערי מאד לנוכח הצרכים המרובים והדחופים להצלת יהודים.**

הרוב המכריע של אוכלוסיית אירופה עמד מנגד בפאסיביות ואדישות נוראה. לא רק שלא הצילו יהודים, אפילו לא מחו והתנגדו. מאמצי ההצלה היו נדירים. המצילים לא היו מנהיגי החברה או מנהיגים פוליטיים. רוב המצילים היו מפשוטי העם. אנשים נדירים, אצילי נפש עם נורמות ערכיות מוסריות.

דוגמא לכך, שהמצילים היו כה מעטים היא בפולין. בתחילת מלחמת העולם השנייה, מנתה אוכלוסיית פולין כ- 33 מיליון נפש והאוכלוסייה היהודית מנתה כ- 3,250,000 נפש. רק 5,941 אנשים בפולין הוכרו כחסידי אומות העולם.

העיר חיפה מצאה דרך מיוחדת להנציח את מעשי גבורתם של חסידי אומות העולם ע"י נתינת שם לרחוב הנקרא רחוב חסידי אומות העולם הנמצא בשכונת רמת אלון וכן רחוב ע"ש ראול ולנברג גדול חסידי אומות העולם.

חבר מועצת העיר בנצי כ"ץ יזם דרך נוספת להנצחת חסידי אומות העולם בחיפה. מועצת עיריית חיפה קיבלה את הצעתו להסב את הגן המוריק בירק ובאילנות נאים, הנמצא ברמת אלון סמוך לרחוב חסידי אומות העולם - לגן חסידי אומות העולם ובו ינציחו בשילוט מיוחד את שמותיהם ותמצית מעשיהם של חסידי אומות העולם תושבי חיפה. עו"ד רוני גרוסמן מלשכת דובר עיריית חיפה סייע לבנצי כ"ץ במימוש הרעיון.

ב-יג באייר תשס"ח, 18.5.2008 נחנך הגן במעמד חסידי אומות העולם תושבי חיפה שעדיין חיים עמנו היום וצאצאיהם של אלה שנפטרו.

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ השוכן בשכונת "נווה שאנן" שבעיר, יקיים פעילות חינוכית- ערכית סביב הנושא של חסידי אומות העולם לתלמידי בתי הספר ולתנועות הנוער. חוברת זו, תשמש כמקור ראשוני למורים ומדריכים, שיפעילו את התוכנית החינוכית המוצגת בחוברת ותשמש גם כיד וזיכרון לכל חסידי אומות העולם ולאותם חסידי אומות העולם – תושבי חיפה.

העיר חיפה, מצדיעה לחסידי אומות העולם, זוכרת ולא שוכחת את מעשיהם היוצאי דופן של המעטים שהצילו יהודים בתקופה אפילה זו – תקופת השואה. את תיאור מעשיהם של חסידי אומות העולם מחיפה, דליתי מארכיון "יד ושם".

תודה מיוחדת לד"ר מרדכי פלדיאל, מנהל מדור חסידי אומות העולם ב"יד ושם" שאיפשר לי לעיין בתיקיהם של חסידי אומות העולם הנמצאים בארכיון ולעובדת המדור אלה קולגבסקי שסייעה בידי למצוא מסמכים רבים.

מסיפור מעשיהם של 18 חסידי אומות העולם תושבי חיפה, עולים דברים מעניינים ומאלפים:

- ארבעה מביניהם קיבלו את תואר חסיד אומות העולם בזכות מעשיהם הנשגבים **בהיותם ילדים**.
אבני זופיה-מרטה הייתה בת 10. לביציקי ירוסלאבה הייתה בת 8-9. ויקטור מלניק הייה בן 13. שאלוג יאז'י הייה בן 10-12.
- **תשע מצילות נישאו ליהודים**. שש נשים נישאו לניצולים יהודים ושלוש נשים נישאו ליהודים אחרים - שלא היו הניצולים.
- **רובם לא פעלו לבד אלא עם בני המשפחה**. רק חמשה פעלו לבד. תשעה ביצעו את מעשי ההצלה יחד עם בני המשפחה.

גדעון רפאל בן-מיכאל

יו"ר הוועד המנהל ומחבר החוברת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הכניסה לגן חסידי אומות העולם

מבוא

חוק זיכרון השואה והגבורה – "יד ושם", תשי"ג - 1953, שקיבלה הכנסת, קובע בפתיחת נוסח החוק את יעדי הזיכרון של "יד ושם". **תשע מטרות זיכרון** הוטלו על "יד ושם". זיכרון:

1. לששת המיליונים מבני העם היהודי שהוכרעו בקדושת מעונים לטבח ולאבדון על ידי הנאצים ועוזריהם.
2. לבתי אב מבית-יעקב שהושמדו ונחרבו על ידי הצורר.
3. לקהילות, לבתי כנסת, לתנועות וארגונים, למוסדות ציבור, תרבות, חינוך, דת וחסד שנחרבו ונהרסו מתוך מזימת רשע למחות את שם ישראל ותרבותו מתחת השמים.
4. לעוז רוחם של היהודים שמסרו את נפשם על עמם בקדושה ובטהרה.
5. לגבורתם של חיילים יהודים בצבאות, ושל לוחמי מחתרת בישובים וביערות שחרפו נפשם במערכות הקרב נגד הצורר הנאצי ועוזריו.
6. למסכת הגבורה של נצורי גטאות ולוחמיהם שקמו והציתו אש המרד להצלת כבוד עמם.
7. למאבקם הנשגב והמתמיד על סף האבדון של המוני בית ישראל על דמותם האנושית ותרבותם היהודית.
8. למאמצי ההעפלה של הנצורים, שלא פסקו, למסירותם ולגבורתם של אחים שנחלצו להצלת השרידים ולשחרורם.
9. **ולחסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים.**

מתוך עיון במטרות הזיכרון הנ"ל, אנו למדים שמטרתו העיקרית של חוק "יד ושם" היא ליישם פעולות זיכרון להנצחת זכרם של ששת מיליוני קרבנות היהודים שנספו בשואה. סעיף מיוחד בחוק מחייב את "יד ושם" להוקיר ולזכור את חסידי אומות העולם **"ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים"**.

חסידי אומות העולם לא היו מרובים לעומת המוני היהודים שנזקקו לעזרה והצלה. רוב בני אומות אירופה הכבושה לא נהגו על פי הקוד המוסרי של "ואהבת לרעך כמוך" כלפי אזרחיהם היהודים.

בזמן מלחמת העולם השנייה רוב תושבי אירופה היו אנטישמים ולא רק שלא עזרו ליהודים אלא גם פעלו כנגד היהודים. פעולות העזרה של מתי-מעט, היו בכך, שהם העניקו לאותם ניצולים, מחסה אוכל ובגדים, וכל זה במחתרת ללא ידיעת השלטונות. אם היו נתפסים היו נשלחים להורג.

מעשים אלה נעשו, למרות שהגרמנים- הנאצים אסרו להסתיר יהודים או להציל יהודים בתקופת השואה. היו כאלה שסיכנו את נפשם, את משפחתם ואת ביתם והצילו יהודים. אנשים אלה זכו לתואר "חסידי אומות העולם".

ליהודים לא היה לאן לברוח ולהסתתר. האוכלוסייה המקומית הייתה עוינת וגם פחדה להסתכן במתן סיוע והצלה ליהודים הנרדפים.

אביא בתמצית דוגמה אחת. בגטו ורשה כאשר הורגש מחסור במזון, ניסו אנשים לצאת מהגטו לצד הארי של העיר כדי להביא מזון לבני משפחותיהם. אלה שהצליחו לעבור לצד הארי, נקלעו לא פעם לסחטנות ולאיזומי הלשנה מצד האוכלוסייה המקומית. בדרך כלל נשלחו נשים וילדים לחפש מזון מחוץ לגטו. הם עמדו בפני מציאות עגומה. רבים מהם נתפסו ושילמו על כך בחייהם.

מעשיהם של אותם מעטים – חסידי אומות העולם מלמדים, כי דרכי עזרה והצלה היו אפשריים - במאמצים ובהקרבה. אם היו יותר אצילי נפש הרואים חובה אנושית לבוא לעזרת הזולת הנתון בסכנה, היו ניצלים רבבות רבות של יהודים.

הנה, מודעת אזהרה שפרסמו הנאצים בצ'נסטוחובה בעניין מתן מחסה ליהודים. המודעה פורסמה בשפה הגרמנית והפולנית [המקור: ארכיון "יד ושם"].

הודעה

הנדון: מחסה ליהודים נמלטים.

על פי תקנת הממשל הצבאי מתאריך 15.10.1941, יהודים העוזבים ללא רשות את אזור מגוריהם דינם עונש מוות.

על פי תקנה זו, גזר דין מוות יחול גם על אשר ביודעין מארחים יהודים בביתם, מספקים להם מצרכים ומזון.

על כן האוכלוסייה הלא-יהודית מוזהרת בזאת כנגד:

1. מתן מסתור ליהודים.

2. אספקת מצרכים ליהודים.

3. מכירת מזון ליהודים.

6 מיליון יהודים ובתוכם 1.5 מיליון ילדים, הושמדו בשואה מול פני עולם אדיש ומנוכר. הם לא זכו למצילים

הנצחת מאורעות השואה ומוראותיה לא תהא שלמה בלי הסיפורים המופלאים של חסידי אומות העולם. הם היו נקודות האור היחידות, שרשמו יחידים בני האומות שהיו תחת שלטון הנאצי-הגרמני, ושמצפונם לא נתן להם לעמוד מנגד ולראות בשוויון נפש את גורל היהודים ואת האכזריות כלפיהם.

מוסד "יד ושם" הקים מדור מיוחד המטפל במתן הכרה לחסידי אומות העולם. משנת 1963, פועלת וועדה ציבורית בראשות שופט של בית המשפט העליון הקובעת זכאות לתואר חסיד אומות העולם.

הוועדה מורכבת מאישי ציבור, ביניהם משפטנים, מרביתם ניצולי שואה בעצמם, ובראשם שופט בית-המשפט העליון.

בשנות פעולותיה הראשונות של הוועדה שימש בתפקיד זה, השופט משה לנדוי, לימים נשיא בית-המשפט העליון. יותר מאוחר, עמד בראש הוועדה שופט בית המשפט העליון השופט

משה בייסקי שהוא עצמו ניצול שואה. הוא עמד בראש הוועדה כשלושים שנה ולמעשה קבע את צבינה ודרכי עבודתה של הוועדה.

הוועדה בודקת בקפידה כל תיק של מועמד לקבלת תואר חסיד אומות העולם. בתחילה נאסף החומר במדור לחסידי אומות העולם ב"יד ושם" ונציג מיוחד גובה עדויות מהניצול או מהניצולים. כל מסמך רלוונטי נבדק, ובייחוד עדויות של ניצולים ועדי ראייה. רבות העדויות שניתנות ע"י הניצולים עצמם.

כדי להגיע להערכה נכונה של מעשיו ומניעיו של המציל, הוועדה בוחנת נושאים כמו, כיצד נוצר הקשר בין המציל לניצול או לניצולים? מה היה הסיוע שניתן לניצולים? האם קיבלו המצילים תמורה חומרית כלשהי? בודקים גם את הסכנות והסיכונים שנטל המציל עצמו. מה היו מניעיו של המציל? אמיתות הסיפור הוא תנאי יסודי בעבודת הוועדה.

הוועדה מסתמכת גם על הצהרות ועדויות הנמסרות בפני נציגויות קונסולאריות ישראליות במדינת מושב הניצול. לעיתים, מסתייעת הוועדה בתייעוד אותנטי של מוסדות להיסטוריה מארצות אירופה בקביעת התרחשות האירועים שמתאר הניצול.

אם התברר לוועדה, שאדם שאינו יהודי סיכן את חייו, את חירותו ואת ביטחונו כדי להציל יהודי אחד או יותר מסכנת מוות או מגירוש למחנות המוות, מבלי לבקש מראש תמורה כספית כלשהי, האדם הזה נעשה מועמד לתואר חסיד אומות העולם. התנאים האלה חלים גם על מצילים שנפטרו.

הקריטריונים המרכזיים הקובעים בדרך כלל את הזכאות לתואר חסיד אומות העולם הם:

1. מעשה הצלה קונקרטי או עזרה בהצלה [גם אם הניסיון לא צלח].
2. הצלה שנעשתה מתוך סיכון עצמי.
3. המציל לא דרש ולא קיבל תמורה בעד מעשה ההצלה.
4. הוכחות מוצקות על מעשה ההצלה.

מנתוני "יד ושם", נכון לתאריך 1.1.2007 הוכרו ע"י "יד ושם" 21,758 ים כחסידי אומות העולם ובכללם בני משפחה שהיו שותפים להצלת יהודים.

לכל אחד מחסידי אומות העולם הוענקה תעודת כבוד וכן מדליה ועליה חרוט שמו של המציל והמאמר התלמודי: **"כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא"**.

האותות מוענקים למצילים או לשארי בשרם בטקסים מרגשים הנערכים בישראל או בארצות מגוריהם בחסות הנציגויות הדיפלומטיות של ישראל ובנוכחותם של נציגי ממשלה מקומיים.

אין אנו יודעים בדיוק את מספר ניצולי השואה אשר ניצלו הודות לעזרתם של לא יהודים שהיו תחת השלטון הנאצי. לא קל לאתר את כולם ובוודאי היום, שרבים מהם הלכו לעולמם. אין ספק, שהיו יהודים שקיבלו סיוע, אך לצערנו הרב, הם נספו בשואה ולא יכלו לספר על הסיוע שהם קיבלו מידי אנשים יקרים שסיכנו את חייהם בפעולות הסיוע. ישנם גם מצילים שקיפחו את חייהם יחד עם היהודים שהסתירו, ושילמו בחייהם כאשר נתגלה המעשה ההומניטארי הזה.

מצילים אחרים, ביקשו גם לאחר המלחמה להישאר אלמונים. למרבה הצער, לא טרחו ניצולים לא מעטים להביא לידיעת "יד ושם" את פרטי העזרה, ומציליהם ומיטיביהם לא זכו להוקרה על מעשיהם הנאצלים.

החוק לא קבע הגדרה חדה ומפורטת למונח חסיד אומות העולם. על-פי המקובל בשפת יום-יום, הכוונה היא לאישיות מוסרית אשר בעת צרה ומבחן נטתה אהדה, חסד ועזרה ליהודים. ואולם, בהקשר לחוק זיכרון השואה והגבורה ברור הוא, כי לא די באהדה, בחסד ובעזרה, שהרי המחוקק הציב דרישות נשגבות יותר, באומרו: "לחסיד אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים". משמע, לדרגת חסיד אומות העולם מגיע רק למי שבפועל הציל יהודים, וזאת מתוך חירוף נפשו.

לכאורה, שני התנאים הללו חד הם, שכן על-פי חוקי הנאצים כל המסתיר יהודי או המגיש לו עזרה מתחייב בנפשו. אך למעשה אין הדבר כן, ולפני הוועדה הובאו מקרים שבהם עוררה שאלת הסיכון האישי בעיות פרשנות, כגון מקרים של דיפלומטים ואחרים שהיו בעלי חסינות דיפלומטית אשר בניגוד להוראות ממשלותיהם העניקו ליהודים נרדפים אשרות כניסה לארצות החופש.

סיפורי מעשיהם של הדיפלומטים הם סיפורי מופת. במעשיהם הצילו עשרות אלפי יהודים!

הוועדה לחסיד אומות העולם קבעה שלושה קריטריונים לקבלת תואר **חסיד העולם לדיפלומטים** מצילי יהודים והם:

1. אם הם פעלו בניגוד להוראות מפורשות של הממונים עליהם.
2. במעשיהם העמידו בסכנה את הקריירה שלהם.
3. מקרים שבהם סייעו למספר ניכר של אנשים.

דיפלומטים – חסיד אומות העולם

וולנברג ראול

מציל היהודים הגדול ביותר היה הדיפלומט השבדי **וולנברג ראול** האגדי, שהציל כ- 30,000 מיהודי הונגריה. ראול וולנברג פעל בבודפשט-הונגריה. לעיני כל הוא קרא תיגר על שלטון הרשע של הנאצים. מלבד תואר חסיד אומות העולם שהוענק לו ע"י "יד ושם", הוענקה לו גם אזרחות כבוד של ארה"ב. בערים רבות ברחבי תבל ובמדינת ישראל נקראו רחובות על שמו.

דואר ישראל - השרות הבולאי הוציא בול זה לזכרו.

ב-1936, שהה כמחצית השנה בחיפה והועסק בשלוחה של בנק הולנדי שבבעלות מכר של סבו. בשנה זו, הגיעו רבים מיהודי גרמניה שסבלו ממשטר של היטלר בגרמניה לארץ-ישראל

וכמובן, גם לעיר חיפה. ראול הכיר אותם בחיפה. הוא התעניין בגורלם וחש אמפטיה כלפיהם והתקומם נגד העוול והדיכוי שנעשה ליהודים. נוכל לומר שבעיר חיפה, התחילו לנבוט בלבם ובמוחו רעיונות דרכי הסיוע וההצלה לאלפי יהודים. בפרק "מעשי ההצלה של חסידי אומות העולם תושבי חיפה", ארחיב על פועלו.

ראוי לציין עוד חמשה דיפלומטים שהצטיינו במעשיהם והם:

אריסטיד דה-סוזה מנדס

כיהן כציר פורטוגל בעיר בורדו, צרפת. בעת כיבוש צרפת ע"י הגרמנים, ברחו אלפי פליטים יהודים מהקלגסים הנאצים. לבורדו הגיעו כ-10,000 יהודים. בניגוד למדיניות ממשלתו, הוציא אלפי ויזות לפליטים יהודיים ערב כיבוש העיר על-ידי הצבא הגרמני. כתוצאה ממעשיו הנשגבים, הודח מתפקידו ונשלל זכויות הפנסיה שלו. הוא מכר את רכושו כדי לקיים את משפחתו. חי בעוני והיה נשכח ועזוב. בשנת 1966 הוכר כחסיד אומות העולם. מדינתו- פורטוגל ניקתה אותו מכל אשמה רק ב-1987.

סמפו סוגיהארה

כיהן בשנת 1940 כקונסול כללי של יפן בעיר קובנה, בירת ליטא. ליטא סופחה לבריה"מ באוגוסט 1940, והשלטון הסובייטי הורה לכל הדיפלומטים הזרים לסגור את נציגויותיהם. בקובנה התקבצו פליטים רבים שברחו ממדינות מזרח אירופה לאחר הכיבוש הגרמני. ד"ר זרח ורהפטיג (לימים שר הדתות) ומנחם סבידור (לימים יו"ר הכנסת), פנו לסמפו

סוגיהארה כנציגי הפליטים וביקשו ממנו שיוציא ויזות מעבר לפליטים היהודים והוא נענה לבקשתם. לפני שעזב את קובנה, ובניגוד להוראת ממשלתו, הנפיק סוגיהארה כמה אלפי ויזות יפניות לפליטים יהודים. ביניהם תלמידי ישיבות מיר וטלז.

סמפו סוגיהארה וצוות הקונסוליה בקובנה [ארכיון לחמי הגטאות]

סלהאטין אולקומן

כיהן כקונסול כללי של טורקיה באי רודוס, יוון. ביולי 1944 עמדו הגרמנים לגרש את כל יהודי האי למחנות. אולקומן הציג בפני המפקד הגרמני המקומי רשימה של כ-50 יהודים כאזרחי טורקיה ודרש את שחרורם. הגרמנים נענו לדרישתו. יתר היהודים גורשו לאושוויץ.

ג'ורג'יו פרלאסקה

אזרח איטלקי, שעבד בצירות הספרדית בבודפשט - הונגריה. עם התקרבות החזית בנובמבר 1944, עזב השגריר הספרדי. פרלאסקה האיטלקי התחזה לממונה על השגרירות הספרדית. יחד עם ראול וולנברג השבדי ונציגים אחרים של מדינות ניטרליות נשא ונתן עם ראשי מפלגת "צלב החץ" הידועה לשמצה ששלטה בהונגריה. פרלאסקה הנפיק "תעודות מגן" למאות יהודים ושיכן אותם בבתים שנהנו מחסות ממשלת ספרד. משערים שלמעלה מאלף יהודים ניצלו כתוצאה מפועלו.

שארל לוז

כיהן כציר שווייצריה בבודפסט - הונגריה. ב- 1944 המציא את "תעודת המגן" כאמצעי להגנת אלפי יהודים. ראול וולנברג למד את דרך הוצאת "תעודת המגן" ויישם רעיון זה. וכמוהו, נציגי מדינות ניטרליות אחרות בבודפסט.

לוץ הנפיק כמה אלפי תעודות כאלה, ולפיהם נושאי התעודות נהנים מחסות שווייצריה, עד להגירתם מהונגריה. למרות שנצטוו לעזוב את בודפסט, עם התקרבות הכוחות הסובייטים, נשאר שם כל תקופת המצור ועד לשחרור העיר בפברואר 1945, כדי להבטיח שלא תהיה פגיעה ביהודים.

אפשר שבגלל מעמדם המיוחד לא נשקפה לאישים ההם ולשכמותם סכנת חיים ממש, אך רווחתם ומעמדם המקצועי ואף האזרחי נשללו מהם או נפגעו משום שהפרו את הוראות ממשלותיהם ופעלו על-פי צו מצפונם.

בול שהוצא ע"י דואר ישראל - השרות הבולאי לכבודם של דיפלומטים חסידי אומות עולם

בבול נראים דיוקנותיהם של חמשת הדיפלומטים: אריסטידס דה-סוזה מנדס, סמפו סוגיהארה, סלהאטין אולקומן, ג'ורג'יו פרלאסקה ושארל לוז. ברקע הבול ובמעטפה, נראה תצלום של קהל אנשים הממתינים בתור להתקבל אצל הקונסול סמפו סוגיהארה בקובנה – ליטא, יולי 1940 וכן תצלומים של חותמות של תעודות מגן וויזה.

לפני הוועדה לחסידי אומות העולם, הובאו גם מקרים רבים שהעזרה שהוגשה הייתה מותנית בתשלום תמורה, לרוב סכומים גדולים, ולא רק לכיסוי הוצאות קיום וכדומה, ומי שהגיש עזרה מתוך קבלת תמיכה בכסף אינו ראוי לתואר חסיד אומות העולם במובן החוק, למרות שהסתכן בהצילו יהודים.

ההצלה במרבית המקרים התבטאה במתן מסתור ומחבוא בביתו של המציל או בחצרו, לרוב על-ידי בניית בונקר בתוך הבית או במחסן, והמסתתר או המסתתרים היו חייבים להישאר בו שבועות, חודשים ואף שנים, בלי לראות אור יום.

אספקת מזון הייתה בעיה מיוחדת בתנאי המחסור במלחמה, ולעיתים חלק המציל העני והנצרך בעצמו פת לחם דלה עם בני חסותו.

סוג זה של הצלה היה אולי המסוכן ביותר, הן מחמת הזמן הממושך שארכה ההסתרה, הן מחמת החיפושים התדירים אחר מסתתרים, ולעיתים גם מחמת הלשנות של משתפי-פעולה עם הגרמנים.

אחרים מצאו דרך להציל ולעזור על-ידי אספקת ניירות מזויפים אשר איפשרו ליהודי לחיות כלא-יהודי מחוץ לגטו או מחוץ למחנה, ובמקרים אחרים על-ידי עזרה להבריח גבול לצרפת הלא-כבושה, לספרד, לפורטוגל ולשווייץ, כמו אותה ילדה מופלאה בת 16 שעבדה בבית-חרושת לנשק, כל שיכלה לעשות היה להביא יום יום פרוסת לחם שחסכה מפיה למען אסירה יהודיה שעבדה עמה, והיא התמידה בכך חודשים על חודשים.

עלינו להדגיש, שאותם חסידי אומות העולם פעלו כיחידים ולא מטעם המדינה או ארגונים כלשהם. מה שהדריך אותם הוא צו המצפון, על רקע אנושי טהור, ולעיתים רגשות דתיים עמוקים.

במספר מקרים מועטים ביותר, היו קבוצות אנשים שחברו יחדיו להציל יהודים

הייתה פעולה מאורגנת בפולין ע"י ה"מועצה לעזרת היהודים" שנקראה בפולנית "ז'גוטה" – **Zegota**. המועצה הוקמה בוורשה בשנת 1942. למועצה היו קשרים עם נציגי המחתרת היהודית שפעלה בצד הארי. ל"ז'גוטה" היו שלוחות גם בקרקוב וגם בלבוב. "ז'גוטה" סיפקה אלפי תעודות מזויפות (ניירות אריים), סייעה במציאת מקומות מסתור ליהודים רבים, תמכה כספית בכ- 4000 יהודים שמצאו מקומות מסתור. המועצה מצאה מקומות מסתור למאות ילדים יהודים במנזרים. המועצה ניסתה גם לסייע לאסירים יהודים במחנות הכפייה שבפולין. מוסד "יד ושם" העניק לפעילי "ז'גוטה" את התואר חסיד אומות העולם.

מקרה מיוחד ויוצא דופן של פעולת הצלה קולקטיבית נתגלה **בכפר ההולנדי ניולנדה** (Nieuwlande). בשנים 1942-1943 החליטו תושבי הכפר ההוא כי כל בית אב יסתיר משפחה יהודית אחת או למיצער, יהודי יחיד, וכך עשו. הודות לפעולה הקולקטיבית של כפר שלם, קטן גם הסיכון ולא היה חשש להלשנה, שהרי כל תושבי הכפר היו שותפים ל"פשע" של הסתרת יהודים. בכפר זה הוכרו 117 תושבים כחסידי אומות העולם.

המקרה הידוע האחר של פעולה קולקטיבית היה **בכפר לה שנובו-סיר-ליניו שבצרפת**, שגם בו מצאו יהודים רבים מסתור ועזרה, הודות ליוזמתו של הכומר טרוקמה ולפעולתו.

הפעולה הקולקטיבית הגדולה ביותר **הייתה בדנמרק**, כאשר הועברו במבצע מיוחד ומאורגן 7,000 מתוך 7,200 היהודים שבארץ בסירות קטנות לשבדיה, בעת שכבר המתינו בנמל בקופנהגן אוניות כדי להובילם למחנות המוות. ההצלה נתאפשרה רק הודות לנכונות כול מי שנתבקש לתת ידו להצלה, ולקח בה חלק.

דואר ישראל – השרות הבולאי
הוציא בול מיוחד בשנת השלושים
להצלת יהודי דנמרק.

היו גם יחידים אשר מעשי ההצלה שלהם הקיפו רבים והם פעלו במסגרות רחבות, ובמובן מסוים הפכו להיות מוסדות הצלה בתחום פעילותם

פרדיננד דוקויץ ניסה למנוע את גירוש יהודי דנמרק והזהיר את המחתרת הדנית, ובכך ניתנו האות והאזעקה למפעל ההצלה בסירות לשבדיה, והוא הושלם בשלושה לילות.

אוסקר שינדלר הביא תחת חסותו כ- 1,200 יהודים שעבדו במפעלו, הקל עליהם את תנאי החיים ודאג לשלומם עד יום השחרור בידי הצבא האדום.

ברטולד בייץ, מנהל מפעלי הנפט בדרוהוביץ', גילה יחס אנושי לכ- 1,300 עובדי המפעל היהודים והגן עליהם, כול עוד ניתן הדבר, מפני גירוש.

במרכז העצבים הנאצי, בתוך העיר ברלין, פעלה האישה האצילה **אליזבט אבג**, סעדה יהודים נרדפים ונתנה להם מחסה בדירתה, לא הרחק ממפקדות הנאצים.

אירנה אדמוביץ', חברה בתנועת הצופים הקתולית בוורשה, נרתמה לפעולה למען המחתרת של תנועות הנוער החלוציות, יצאה בשליחויות מסוכנות לגטאות רבים וב- 1942 חדרה לגטאות מרוחקים בליטא והביאה לשם ידיעות על הנעשה בקרב יישובי היהודים ברחבי ארצות הכיבוש במזרח. במסירותה ובהזדהותה העמוקה עם גורל היהודים רכשה את אימון היהודים וקירבה אחדים מחברי תנועתה לפעולה למען המחתרת היהודית, והם היו נכונים ליטול עליהם את הסיכון הכרוך במעשיהם, כפי שביטא זאת באצילות אחד מהם: "וכי במה יקרים יותר חיי מחייו של מי שגורלו נגזר".

אלפי מקרי ההצלה שנעשו ע"י חסידי אומות העולם בארצות אירופה הכבושה מלמדים, כי היו בכל המקומות ובכל הנסיבות, אפילו בתוך מחנות ההשמדה עצמם, אפשרויות הצלה, מתוך קשיים וסיכון.

הרמן לנגביין ולודוויג ורל, שהם עצמם היו אסירים באושוויץ, נחלצו לעזרת אסירים יהודים במחנה, ופעלו רבות כדי להקל עליהם את חיי התופת שם. **יוליוס מדריך' וריימונד טייץ'** גילו יחס מיוחד למועסקים במפעלים בתוך מחנה פלשוב, דאגו לתוספת מזון לעובדיהם והגנו עליהם מפני אכזריותו של המפקד ועוזריו הרוצחים. הרופאה הצרפתייה **אדליד אובל** נשלחה לאושוויץ משום שהגנה על יהודים שנועדו לגירוש, נתגלגלה לבלוק הניסויים בבנות יהודיות, אך סירבה לתת יד לרצח וטיפלה באסירות היהודיות במסירות אימהית.

מעטים מאד היו חסידי אומות העולם. לכן, מעשיהם היוו קרן אור יחידה שזרחה בתקופה החשוכה של השואה. נשים, גברים וילדים אלו מלמדים אותנו, שאומץ, מוסריות וחמלה לא נעלמו כליל באותן שנים חשוכות. הם הצילו גם את כבוד האדם וצלם האנוש כאשר ערכי האנוש שקעו בתוך המלחמה האכזרית תחת שלטון הנאצים.

למרות שהחוק בעניין חסידי אומות העולם התקבל בשנת 1953. תהליך חשיפתם של חסידי אומות העולם במשך שנים היה איטי. נכון לתאריך 31.7.76, כ- 23 שנים לאחר קבלת החוק הוכרו רק 1,190 אנשים כחסידי אומות העולם.

שתי סיבות עיקריות לתהליך זה:

- ארצות מזרח אירופה היו תחת המעטה של "מסך הברזל" ולא הייתה נגישות למצילים ולארכיונים.
- במשך שנים רבות, רבים מ"שארית הפליטה" סגרו את ליבם ונמנעו מלחשוף את החוויות הקשות שעברו בשואה כולל מעשי ההצלה.

על פי רישומי "יד ושם", נכון ל- 1.1.2007
הוכרו 21,758 אנשים כחסידי אומות העולם

6,004	פולין
4,767	הולנד
2,740	צרפת
2,185	אוקראינה
1,443	בלגיה
688	הונגריה
693	ליטא
576	בלרוס
465	סלובקיה
443	גרמניה
417	איטליה
271	יוון
124	יוגוסלביה
124	רוסיה
118	צ'כיה
106	קרוואטיה
103	לטביה
185	אוסטריה
73	מולדובה
63	אלבניה
53	רומניה
38	שווייץ
35	בוסניה
41	נורבגיה
21	דנמרק
17	בולגריה
13	אנגליה (כולל סקוטלנד)
9	שבדיה
10	מקדוניה
10	ארמניה
6	סלובניה
3	ספרד
3	אסטוניה
2	סין
3	ארה"ב
2	ברזיל
1	צ'ילה
7	יפן, לוקסמבורג, פורטוגל, טורקיה, גרוזיה, (1 מכל מדינה)
21,758	סה"כ

המחתרת הדנית עמדה על כך שכל חבריה שנטלו חלק בהצלת יהודית ייחשבו כגוף אחד, ומשום כך העם הדני כולו מוכר כחסידי אומות העולם בזכות מבצע ההצלה של יהודי דנמרק והעברתם בחשאי, תוך לילה אחד, לחוף מבטחים בשבדיה.

המצילים מאינדונזיה התגוררו בהולנד. שני המצילים הסינים פעלו בשטח אוקראינה.

יהודים עומדים בתור בפתח השגרירות היפנית בליטא – קובנה [ארכיון "יד ושם"]

חסידי אומות העולם החיים בישראל בעת טקס זיכרון ב"יד ושם"

מעשי ההצלה של חסידי אומות העולם תושבי חיפה

המדלייה שהוענקה לחסידי אומות העולם. בצידה האחד כתוב המשפט: כל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם מלא ובצדה השני כתוב המשפט: לאות תודה מאת עם ישראל.

תעודה שניתנה לתמרה ברומברג (מקסימניוק) ולאימה ולנטינה

סיפור הגן

מועצת עיריית חיפה
בישיבתה מיום שלישי, כ' אדר א' תשס"ה,
13.2.05 החליטה לקרוא נג' ע"ש
חסידי אומות העולם תושבי חיפה

בין השנים 1939 - 1945
בימים האפלים של מלחמת העולם השנייה
אלפי צעירים ומבוגרים
בני אומות שונות בעלי ערכים ומופת אנושי,
סיכנו ופשם בהצילם יהודים
מציפורני הקלגס הנאצי.
אנשי מופת אלה קיבלו החלטה אישית,
לעשות הכל ולהציל יהודים
מידי האויב הגרמני,
תוך כדי סיכון עצמם ובני משפחתם.
ש שגם שילמו על כך בחייהם.

חסידי אומות העולם
היו מעטים ובמעשיהם הוכיחו,
כי דרכי ההצלה והעזרה היו אפשריים,
גם אם קשים מאד לביצוע.
על מעשיהם אלה הוכרו עמ"י חוק "יד ושם"
כ"חסידי אומות העולם"

העיר חיפה זכתה לכך כי שמונה עשר
חסידי אומות העולם קבעו בה את מנוניהם.
חלקם נישאו לניצולים אותם הסתירו והצילו,
עלו ארצה עם הניצולים, ואחרים
הגיעו אלינו בסיוע הניצולים בחלוף השנים.
"חסידים" אלה היו וחיים בקרבנו והתערו
בחייה החברתיים והקהילתיים של העיר.

"סיפור הגן". אבן הזיכרון המוצבת בכניסה לגן חסידי אומות העולם

וולנברג ראוּל – RAUL WALLENBERG

מציל היהודים הגדול ביותר היה הדיפלומט השבדי **וולנברג ראוּל** האגדי, שהציל כ- 30,000 מיהודי הונגריה. ראוּל וולנברג פעל בבודפשט-הונגריה. לעיני כל הוא קרא תיגר על שלטון הרשע של הנאצים.

מלבד תואר חסיד אומות העולם שהוענק לו ע"י "יד ושם", הוענקה לו גם אזרחות כבוד של ארה"ב. בערים רבות ברחבי תבל ובמדינת ישראל, נקראו רחובות על שמו.

העיר חיפה ציינה את זכרו במתן שם לרחוב הנקרא: רחוב וולנברג ראוּל הנמצא בהר הכרמל בשכונת רמת אשכול.

דואר ישראל - השרות הבולאי, הוציא בול מיוחד להנצחת פועלו. גם החברה הממשלתית למדליות ומטבעות הוציאה מדליה לזכרו.

ראוי ראוּל וולנברג, שנרחיב בתיאור מעשיו המופלאים, מכיון שהוא ניצב כמגדלור ומופת של כלל חסידי אומות העולם. הוא הציל את מספר היהודים הגדול ביותר בתקופת השואה.

ב-1936, גר כמחצית השנה בחיפה והועסק בשלוחה של בנק הולנדי שבבעלות מכר של סבו. בשנה זו, הגיעו רבים מיהודי גרמניה שסבלו ממשטר של היטלר בגרמניה לארץ-ישראל וכמובן, גם לעיר חיפה. וולנברג התעניין בגורלם וחש אмпטיה כלפיהם והתקומם נגד העוול והדיכוי שנעשה ליהודים.

וולנברג התגורר ברחוב ארלזרוב 17 ב-"פנסיון רביץ", זו אכסניה של יהודי שומר מצוות, בה התאכסנו פליטים שהגיעו מגרמניה. בחדר בו התגורר היה עולה פליט מגרמניה בשם אריאל, עמו שוחח רבות. כאן התוודע וולנברג לראשונה לאנטישמיות, לרדיפות והמצוקות של היהודים ודבר זה נגע מאד לליבו.

נוכל לומר, שבעיר חיפה, התחילו לנבט בלבו ובמוחו, רעיונות דרכי הסיוע וההצלה לאלפי יהודים.

שבדיה הייתה מדינה ניטראלית במלחמת העולם השנייה. היא הייתה מוקפת ארצות שנכבשו בידי הגרמנים, וניסתה לשמור עצמה מחוץ למעגל המלחמה. היא מכרה לגרמנים במשך המלחמה עפרות ברזל, מהם יוצרו התותחים הגרמנים, וכן מיסבי כדורים. לאחר סיפוח אוסטריה לרייך השלישי, וכשלוש עשרה אוויון שניסתה לעזור לפליטים, הטילו השבדים הגבלות על כניסת מהגרים יהודים, ובמיוחד לאלה שהדרכון שלהם מוחתם באות **J** - יהודי (גם שוויץ אסרה כניסת יהודים לתחומה).

בחורף 1942-1943 החל שינוי במדיניותה של שבדיה כלפי הפליטים היהודים. תחילה נקלטו בשבדיה פליטים מנורבגיה שכנתה. לאחר מכן, אפשרו לחזור לשבדיה ליהודים שיכלו לטעון לקשרי משפחה או קשרים אחרים עם אזרחי הארץ. ככל שהדיעות על השמדת היהודים גברו, כן הוכיחה שוודיה סולידאריות ונכונות לסיוע כלפי יהודים תושבי המדינות השכנות. לאחר פלישת בנות הברית לנורמנדיה ב-6.6.44 - הייתה שבדיה מעוניינת, כמו מדינות רבות אחרות, להראות כי היא בצד בנות הברית במלחמה.

פנייתו של מלך שבדיה לראש ממשלת הונגריה - הוראטי להפסיק את השילוחים לאושוויץ, גרמה בין שאר הפניות - להפסקת השילוחים בראשית יולי 1944. החלטה זו גרמה למאמצים של הנציגויות הניטרליות להציל את יהודי בודפשט.

לאור החמרת המצב הורשתה הצירות השבדית בבודפשט להוציא דרכונים זמניים עבור קרובים של אזרחי שוודיה בהונגריה. זה היה נוסח הדרכון:

**בכך אנו מאשרים שקרוביו של פלוני אלמוני
המתגוררים בשבדיה פנו לרשויות המוסמכות
בבקשה להעניק לו אזרחות שבדית.
החלטה בנידון צפויה בקרוב.
על כן קוראת הצירות לרשויות האזרחיות והצבאיות
להתחשב התחשבות נאותה בעניין הנ"ל בכל פעולה
הנוגעת לאיש האמור.**

נתברר כי תעודה זו מצליחה להציל את בעליה. הצירות השבדית הייתה עסוקה יום ולילה בהנפקת תעודות כאלה, והם בקשו שיבוא משוודיה מישו שיעסוק במיוחד בנושא הדרכונים.

האיש שנבחר לצאת לבודפשט היה ראול וולנברג. צעיר בן 32, בן למשפחה מיוחדת ששירתה את המדינה דורות. רווק היה, בעל ניסיון במסחר, אך לא היה קשור לכל פעילות רשמית של מדינתו.

וולנברג נולד ב-1912, שלושה חדשים לאחר מות אביו שהיה קצין בחיל הים של שבדיה, וגדל בבית אביו החורג, פרדריק פון דרדל. ראול למד אדריכלות בארה"ב בעיר משיגן וסיים לימודיו בהצטיינות ב-1935, אולם לא עסק בכך ועבר לעסקים ב-1936.

למשפחתו היה ייחוס רב והשפעה. המשפחה העניקה לשבדיה בישופים, בנקאים, שרים, דיפלומטים, קצינים ויועצים. אמו הייתה נינה של סוחר תכשיטים יהודי בשם בנדיקס שהיה ליועצם הפיננסי של מלכי שבדיה.

סבו, גוסטב וולנברג שהיה שגריר שבדיה ביפן, סין וטורקיה דאג להשכלתו רחבת האופקים של נכדו שהיה יתום מאב, לחינוך קוסמופוליטי והכשרה בין לאומית בתחומי משפטים, אדריכלות, בנקאות ומסחר בין-לאומי. במסגרת תכנית לימודים מקיפה ואינטנסיבית למד בצרפת, בארצות הברית, סייר במכסיקו, בדרום אפריקה ובטורקיה.

וולנברג היה אדם עדין נפש, אוהב חיים ואהוד על הבריות. ידע לשיר ולשמוח, הצטיין בחוש הומור והבנת נפש האדם. היה מוכשר מאוד. קיבל פרסים באדריכלות, ידע לצייר, לרשום ולשרטט. שלט בשפות רבות, כמו שבדית, אנגלית, צרפתית, רוסית וגרמנית. למד הונגרית בבודפשט ועברית בארץ ישראל, בה נהג לסייר הרבה. כשחזר מחיפה לשבדיה ושירת בצבא זמן מה, התבלט כקצין מוכשר, ומפקד מעולה וגילה כושר מנהיגות, כוח המצאה ואלתור ויחסי אנוש טובים.

אח"כ עבד וולנברג בחברה מסחרית מרכז אירופאית. החברה הייתה בבעלותו של יהודי הונגרי בשם קלמן לאוור שחי בשבדיה, תוך זמן קצר הוא התיידד עימו ונהיה שותפו. במסגרת עבודתו זו שוב נסע ברחבי מדינות אירופה ובכללם להונגריה.

איבאר אולסן, נציג "המועצה לפליטי מלחמה" בשבדיה הציג את וולנברג לפני הרשל ג'ונסון, שגריר ארה"ב בשבדיה, שהביע את רצונו "להכיר את הצעיר הנועז המוכן להתנדב כדי להיכנס למערת החיה הטורפת". ג'ונסון התלהב מראול וולנברג והמליץ עליו שיקבל את התפקיד.

וולנברג דרש יד חופשית. הוא ידע היטב שבענייני הצלה קשה לערוך התייעצויות. כאשר רוצים להציל חיים יש לפעול במהירות.

יש לציין, שמשרד החוץ השבדי חשש מחוסר ניסיונו הדיפלומטי של וולנברג, שמא אינו מכיר את כללי ההתנהגות המחייבים בעלי דרכון דיפלומטי, אך לבסוף אישר את שליחותו. וולנברג דרש שיתקיים הסכם בינו ובין משרד החוץ השבדי.

אלה עיקר סעיפי ההסכם שאושרו ע"י משרד החוץ:

1. יד חופשית בשטח ההצלה. הוא רשאי להציל חיי אדם אף באמצעות שוחד.
2. אם יראה צורך במסירת דו"ח בעל-פה הוא רשאי לחזור לשבדיה מבלי לבקש חופשה תחילה.
3. אם לא יספיקו הכספים שהובטחו ע"י יהדות אמריקה, יורשה לו לפתוח מגבית בעיתונות השבדית, בצורה מתאימה, כמובן.
4. תוארו יהיה מזכיר הצירות ומשכורתו תעמוד על סך של 2000 כתרם שבדים לחודש.
5. משרד החוץ נותן הסכמתו הסודית לכך, שהוא עצמו יפנה בבודפשט לאותם "אנשי אמונים" המקיימים מגע עם ממשלת הונגריה ועם הנאצים. רשימת אנשים אלה הוכנה ע"י שגרירות אנגליה וארה"ב בשטוקהולם ונמסרה לידיהם.
6. משרד החוץ השבדי נותן את הסכמתו המפורשת לפגישה עם ראש ממשלת הונגריה – סטויאי, כדי לנסות להשפיע עליו.
7. הוא יהיה רשאי לשגר דו"חות לעיתים דחופות ע"י בלדרים.
8. הוא יהיה רשאי לתת מקלט לנרדפים בבנין השגרירות במקרה הצורך, ורשאי גם להוציא תעודות חסות והגנה.
9. הוא רשאי לבקש ראיון אצל העוצר הוראטי כדי לנסות להשיג את התערבותו האישית למען הנרדפים.

וולנברג הגיע לבודפסט ב- 9 ביולי 1944. יום אחד לאחר שהגירויים הופסקו בפקודת ראש ממשלת הונגריה - הוראטי. במשך שלושה חודשים, עד ליום 15 באוקטובר, בו התקיימה מהפכת צלב החץ, והשלטון עבר לידי מפלגה אנטישמית זו, היו החיים היהודי בודפסט שקטים יחסית. וולנברג עסק בהנפקת **דרכוני חסות**, שזה היה נוסחם:

הצירות המלכותיות השבדית בבודפסט מאשרת שהנ"ל ייסע לשבדיה במסגרת הריפאטריאציה המאושרת בידי משרד החוץ המלכותי השבדי. הנ"ל גם רשום בדרכון קולקטיבי. עד ליציאתו, הנ"ל ודירתו נתונים לחסותה של הצירות המלכותית השבדית. תוקף: מתבטל 14 יום לאחר הכניסה לשוודיה.

חודש ספטמבר היה רגוע. היהודים ועמם וולנברג חשבו כי אפשר יהיה להמשיך עד לרגע בו יכבשו הרוסים את הונגריה. רומניה, הארץ השכנה, נכבשה, ובעקבות הכיבוש עברה לצד בנות הברית. הוראטי הכין גם הוא את המעבר לצד בנות הברית המנצחים, וניסה להודיע על כך לעמו ביום 15 באוקטובר. אבל ניסיונו נכשל. באותו יום הייתה הפיכת אנשי צלב החץ, בבודפסט, וכ- 200,000 יהודים נכנסו לשלב הנורא ביותר של המלחמה: שלושת חודשי שלטון אנשי צלב החץ. איימן חזר לבודפסט יומיים לאחר ההפיכה: ב- 17 לאוקטובר. איימן התחיל לרכז את היהודים בגטו. ב- 8 בנובמבר החלו צעדות המוות לכיוון גבול אוסטריה. וולנברג החל לפעול במלוא התנופה כדי להציל יהודים.

וולנברג החל לחלק תעודות חסות ללא הגבלה, וללא קשר בין מקבל התעודה לשבדיה. הוא חילק אלפי תעודות, הקים 53 בנייני חסות, שנקראו "בתים שבדיים", בהם נאספו היהודים בעלי תעודות החסות בצל הדגל השבדי, והיו אמורים להיות מוגנים מגיוס לפלוגות העבודה או לשילוח למצעדי המוות. תחילה נאספו בהם 4,500 יהודים, אך במהרה גדל מספרם בהרבה. וולנברג התרוצץ בבודפסט, רדף אחרי שיירות של יהודים, והציל ככל שיכל. הוא הוציא עשרות ולעתים מאות יהודים משיירות שעמדו להישלח למוות.

הנציגויות של המדינות הניטרליות הגישו מחאה חריפה לסאלאשי, שהיה ראש הממשלה מטעם צלב החץ, על הפרת זכויותיהם של בעלי דרכונים זרים. גם הנציגויות של שווייץ בראשות הקונסול שארל לוץ, והננציס א.רוטה הנפיקו דרכונים. כתוצאה ממחאה זו הוקמו בפשט, מעברו השני של הדנובה, שני גטאות: גטו בינלאומי, עבור בעלי דרכוני חסות, וגטו מרכזי, עבור כל יתר היהודים.

גם הצלב האדום התעשת. הארגון החל לשתף פעולה עם וולנברג. מנהל הצלב האדום, פרדריק בורן, הקים צוות הצלה גדול, בראשו העמיד את ג'ורג' וילהלם, יהודי הונגרי בוגר קיימברידג'. הוא לבש מדים של קצין ס.ו. ובגרמנית השוטפת שלו נתן הוראות, הציג מסמכים מזויפים ותבע שחרורם של יהודים שנתפסו בידי אנשי צלב החץ. בחודש דצמבר 1944 העביר וולנברג את משרדיו לפשט, מהעבר השני של הדנובה, סמוך לגטו. הוא הגדיל את צוות עובדיו, עד ל- 600 איש. וולנברג היה עסוק עכשיו גם באספקת מזון ליהודים שבגטו. וולנברג מדווח דיווח כספי מדויק על השימוש שלו בכסף.

א.פויירשטיין בספרו "חסידי אומות העולם", עמ' 195, מביא עדות של אחד מעובדיו של וולנברג הממחישה את העזתו הבלתי רגילה בהצלת יהודים. וכך הוא מספר: "בשעה שתיים לפנות בוקר קיבלנו אזעקה טלפונית. משהו לא כשורה בבית 'הצלב האדום השבדי'. מיד העברתי את ההודעה לוולנברג בדירתו. כעבור חצי שעה בא למקום במכוניתו. נסענו לרחוב אסתר האזי. הוא ביקשני שאשאר במכונית יחד עם הנהג. 'הנהג ישמור על המכונית', אמר וולנברג – 'ואתה התבונן בנעשה בסביבה'. הוא נכנס לבנין לבדו. עם שובו סיפר לנו על הישגיו ונתן הוראה לנהג להסתתר, כדי שנוכל לבדוק אם אמנם יקיימו הנאצים את הבטחתם.

המנוע סבב בלחש ועצרנו בקצה הרחוב. לפתע ראינו שיוצאת קבוצה. נכנסת למכונית המשטרה ונוסעת מיד. לפי הוראת וולנברג עקבנו אחר המכונית מרחוק. האומנם יעבירו את המוגנים לגטו הבינלאומי, כפי שהבטיחו? לתדהמתנו ראינו שמכונית המשטרה חוצה את גשר אליזבת ועומדת לפני בנין מיניסטריון הפנים. וולנברג קפץ מיד מן המכונית כדי לתבוע הסבר מן האדם הראשון שיזדמן לו. התברר שאלה היו הבלשים שחזרו מן החיפוש. הודיעו לוולנברג שבהתאם להבטחה שניתנה לו יועברו ה'מוגנים' במכונית אחרת לגטו הבינלאומי. וולנברג עקב, אפוא אחר הבלשים... פרשיה קטנה זו שעשעה אותו עד מאד. הוא נתן הוראה לנהג לשוב מיד למקום ממנו יצאנו, אף כי היינו בקרבת דירתו, והוא לא עצם עין זה ימים אחדים. רק אחר שביקר בגטו ונוכח לדעת שהיהודים הועברו לשם חזר לביתו. 'המנוולים קיימו הפעם את הבטחתם' – במשפט זה נפרד ממני, בשעה שש בבוקר והלך לישון לאחת משתי דירותיו הקבועות – הוא היה משנה כפעם בפעם את כתובתו, כדי שייעלמו עקבותיו. תרמילו גם הפעם, כתמיד, במכוניתו".

מדליה שהוצאה לציון פעולותיו המופלאות של ראול וולנברג. המדליה הונפקה ע"י החברה הממשלתית למדליות ומטבעות.

פרופ' קורוטי שהיה מרצה באוניברסיטת בודפשט מספר על ראול וולנברג: "בליל 13 בדצמבר 1944 הסתתרנו כחמישים איש, באמתלאות מאמתלאות שונות, בארמון קארולי ברחוב אסרהאזי 23. באחת אחר חצות ערכו בלשים, שוטרים וחיילים חיפוש מדוקדק בארמון, כמעט כולנו נתפסנו. אישה אחת בלעה רעל, אולם הצליחו להצילה. תוך מאמצים עלה בידינו להתקשר טלפונית ולבקש עזרה. בשעה שלוש לפנות בוקר הגיע צעיר בעל מרץ במכונית הוא הציג עצמו לפני הכנופיה הנאצית ההונגרית. זה היה וולנברג. הוא בא להצילנו באישון הלילה בצורה טבעית כל כך, כאילו לא עסק בשום דבר אחר. הוא ניהל מו"מ ממושך עם הבלשים והשיג לבסוף את חלוקתנו לשלוש קבוצות: בעלי תעודות חסות של 'הצלב האדום' נשלחו לבתים השבדים בגטו הבינלאומי, נשים. זקנים וטף מחוסרי כל תעודות מגן נשלחו לגטו הסגור, ורק אותנו החייבים בשרות צבאי, העביר למחנה. מאז לא ראיתי את וולנברג, אולם דומני שאיש מאתנו לא ישכחנו לעולם".

וולנברג תיעד את פעולותיו, שלח מזכרים לאנשי צלב החץ ולס.ו.ס. כאילו היו ממשלה מסודרת שפונים אליה באופן מסודר, ואף שכר צלם מיוחד, שצילם עבורו את הפרעות שעשו ההונגרים ביהודים. לצילומים אלה הייתה משמעות פוליטית חשובה: שלטון צלב החץ, בראשותו של סאלאשי, רצו הכרה בין לאומית בשלטונם, ובין השאר בהכרתה של שבדיה. וולנברג היה מציג את התמונות שצילמו עבורו ומאיים כי אם ימשכו מעשי הרצח, יעביר את התמונות לשבדיה, ובכך יימנע את הכרתה בשלטון ההונגרי.

הרוסים החלו במצור על בודפסט ב- 8 בדצמבר 1944. העיר כולה הייתה לשדה קרב. הרוסים התקדמו לאט, היכו בעיר בתותחים, מטוסים רוסיים הפציצו את בודה, ואילו מטוסים גרמניים הפציצו את פשט, שם היו הגטאות.

אייכמן הצליח לרכז יותר מ- 60,000 יהודים בגטו המרכזי. הגטו של וולנברג - הגטו הבינלאומי, כלל 30,000 יהודים. בנייני החסות לא היו מוגנים עוד: אנשי צלב החץ היו מתפרצים אליהם, לוקחים את יהודיהם ורוצחים אותם על הדנובה. אייכמן ידע היטב שראול וולנברג פועל נמרצות כדי למלט מידיו את היהודים. פקיד הצלב האדום מדוח שאייכמן אמר לו שיש "לירות בכלב היהודי וולנברג".

אלפי ילדים התגוררו במעונות מיוחדים, שהוקמו למענם על ידי הצלב האדום. וולנברג עשה כל מאמץ לבלי יעברו לגטו המרכזי, שם צפויים היו למוות. הוא כתב מכתב לסאלאשי, ראש הממשלה שכבר עזב את בודפסט והקים ממשלה בעיר גבול ליד אוסטריה וכך הוא כתב:

"גם בעתות מלחמה אוסרים המצפון והחוק על נקיטת פעולות איבה נגד ילדים. מדוע לכפות אפוא על יצורים תמימים אלה לגור במקומות שבהם לא יראו דבר זולת אומללות, כאב וייאוש? כל אומה תרבותית רוחשת כבוד לילדים, והעולם כולו יוכה תדהמה וכאב, אם הונגריה, שכל ימיה נהגה ברוח הנצרות והאבירות, תחליט לנקוט צעדים נגד ילדים".

יום לפני ערב חג המולד בא אייכמן עם אנשי ס.ס לבניין המועצה היהודית. לפני בריחתו מבודפסט, רצה לרצוח את חברי המועצה. הבניין היה ריק, ורק השוער היה בו. וולנברג ידע על התוכנית, והורה לחברי המועצה להעלים. למחרת עם שחר עזבו אייכמן ואנשיו את בודפסט, לפני שהרוסים יסגרו על העיר מכל צדדיה. הם ברחו לכיוון וינה.

בבודפסט נותרו קרוב ל- 100,000 יהודים. 30,000 בגטו הבינלאומי. עשרה ימים היו עתידים לעבור עד שהרוסים יכבשו את בודפסט. ועשרה ימים אלה היו גורליים לחיי היהודים. וולנברג עשה עסקה עם אנשי צלב החץ: הוא יספק להם מזון, אם יחדלו מפשיטות על הגטו. ארנו ויינה, מפקד צלב החץ, הסכים לעסקה.

וולנברג סיכם את הדברים במכתב ובו רמיזות לכך שכדאי לו לשמור על ההסכם:

"ברצוני לקיים בזאת בכתובים את ההסכמים שהגענו אליהם אתמול. כן ברצוני לנצל הזדמנות זו כדי להודיעך שהעברתי לידיעתו של הוד מעלתו, עוצר שבדיה, את דבריי הידידותיים על שבדיה. הוד מעלתו ביקשני להביע את הכרת תודתו העמוקה, והוא מבקש להבטיח כי הנציגות השבדית תעשה כל שביכולתה בימים קשים אלה וגם בעתיד, לסייע לאוכלוסייתה הנזקקת והחבולה של הונגריה".

בחמישי לינואר הוצעדו 5,000 יהודים מבתי החסות של וולנברג לגטו. וולנברג הודיע לויינה, כי אל לו לצפות לחבילות המזון שהובטחו. העברת היהודים לגטו הופסקה. המפקד הגרמני של ס.ס, גנרל שמידטובר, הכין את השמדתם של יהודי הגטו. 500 מחיילי הרייך, ו- 22 מאנשי צלב החץ נאספו במלון רויאל, כדי לרצוח את יהודי הגטו. הם בקשו סיוע ממאתיים הונגרים, מן הז'נדרמריה. וולנברג העביר לגנרל הגרמני הודעה זו:

וולנברג ציווה לומר לגנרל הגרמני, כי אם לא יימנע זאת, ידאג השבדי אישית לכך

שבית הדין לפשעי מלחמה יאשים אותו ברצח ובהשמדת עם.

שמידטובר הרים טלפון והזעיק את איש צלב החץ, מפקד חיל המצב הגרמני ואת נציגהממשלה ההונגרית. "פזרו את אנשיכם", הורה, "לא יהיה פוגרום". הוא שלח את מפקד חיל המצב הגרמני למעצר. שארית יהדות הונגריה ניצלה.

ב- 16 בינואר הגיעו הרוסים אל הגטו הבינלאומי בפשט. למחרת הגיעו אל הגטו המרכזי.וולנברג רצה ליצור קשר עם הרוסים, וביקש להיפגש עם המפקדה הרוסית ועם הממשלה ההונגרית החדשה. הרוסים לקחו אותו לדרבצן, שם הייתה המפקדה הרוסית. משם הועבר לידי הנ.ק.ו.ד. (שנקרא יותר מאוחר ק.ג.ב.), הוסע למוסקבה, ונעלם.

תחילה לא התעניינה הממשלה השוודית בגורלו. מעט מעט החלה ההתעניינות גוברת, ובמקביל לה הכחישו הרוסים את קיומו. לאחר שנים הודו כי נאסר, אף מסרו למשפחה את תעודותיו שהיו שמורות בארכיון הק.ג.ב.

ראול וולנברג, שהציל עשרות אלפים מיהודי הונגריה - נעלם לבלי שוב.

שלטי הרחובות בחיפה

אבני זופיה-מרטה – Awni Zofia-Marta

המצילים : אבני זופיה-מרטה, אמה אלכסנדרה ויצ'ורק ואחיה אנטוני ויצ'ורק.
המקום: פולין.
הניצולים: אירנה דן לבית מכונבאום, אמה, דודיה - גוסטב ומרים בליימן ובניהם נתן ואפרים.

סיפור מעשה ההצלה:

הניצולה אירנה דן, נולדה בעיר WLOCLAWEK בפולניה. עם פרוץ המלחמה עברה עם הוריה, מיכאל וטובה לוורשה. הם גרו בגטו ורשה עד לחיסולו באפריל 1943. אביה נשלח למחנה טרבלינקה. בעדותה היא מספרת כי בני המשפחה הצליחו להימלט מגטו ורשה ולהגיע לשכונה ארית יחד עם אמה ודודה, גוסטב בליימן.

מצילתם, זופיה-מרטה אבני הביאה אותם למחבוא שהיה בעליית גג ברח' חלודנה 15 בוורשה. בדירה זו, אותה שכרה זופיה-מרטה לצורכי הסתרת יהודים, נמצאו גם מרים אשתו של גוסטב בליימן יחד עם שני ילדיה נתן ואפרים ביחד היינו במסתור ששה יהודים.

אחיה של זופיה-מרטה אבני, אנטוני ויצ'ורק, בנה קיר במסתור עליית הגג. משפחת ויצ'ורק דאגה להם במשך כל תקופת שהותם במסתור עד למרד גטו ורשה באוגוסט 1944, לאמור, שנה וחצי הם שהו במסתור. **באותה עת, הייתה זופיה-מרטה בת 10 שנים.**

הילד אפרים נפטר במסתור. רק אחרי 7 ימים הצליחה המצילה זופיה-מרטה אבני להוציאו מעליית הגג ולקבור את הגופה.

משפחת ויצ'ורק הייתה פעילה בהסתרת היהודים הנ"ל. הודות למשפחה זו, נשארו בחיים. הם עשו את מעשיהם ללא תמורה, הסתכנו מאד, מתוך ערך אהבת הזולת. המצילה זופיה נישאה אחרי המלחמה ליהודי בשם זלוקובסקי אשר נפטר בשנת 1952 ואח"כ נישאה שנית ליהודי בשם אבני, ממנו התגרשה בשנת 1969.

ברומברג-מקסימניוק תמרה - BROMBERG-MAXIMENOK TAMRA

המצילים: תמרה ברומברג ואמה וולטניה מקסימניוק.

המקום: אודסה - אוקראינה.

הניצולים: יקטרינה קניבסקה ומשפחתה, מינה ירמולינסקי ומשפחתה ואנסטסיה רוזיקה-אשכנזי.

סיפור מעשה ההצלה:

באוקטובר 1941 כבשו הגרמנים את אודסה. בעיר פורסם צו כי על היהודים להירשם במשטרה ובאותו צו, היה איסור להגיש סיוע ליהודים. מי שלא היה נשמע להוראות הצו – עונשו היה מוות.

תמרה ברומברג ואמה הגישו עזרה ליהודים בשלושת המקרים הבאים:

מקרה ראשון: בחצר מגוריה התגוררה משפחה יהודית. בת המשפחה יקטרינה קניבסקה הייתה ידידתה של תמרה. המשפחה היהודית הועברה לגטו. תמרה ואמה התגנבו פעמים אחדות לגטו והביאו להם דברי מאכל ובגדים. היה רעב בגטו והחורף היה קשה. הכניסה לגטו הייתה כרוכה בסכנת נפשות.

לאחר חיסול הגטו הועברו היהודים לגטו אחר באזור דומניובקה. תמרה ואמה נסעו ברכבת. הם הלכו קילומטרים רבים כדי להגיע אל הגטו אשר נשמר ע"י המשטרה הרוסית והרומנית. הן שיחדו בכסף את השומרים ושוב הביאו אוכל ובגדים לקטיה ומשפחתה. לאחר השחרור הגיעה קטיה לתמרה, כשהיא חולה קשה ונשארה בביתה במשך חודשים עד להבראתה.

מקרה שני: תמרה ברומברג ואמה הגישו עזרה למשפחת מינה ירמולניסקי אשר נאסרה והועברה לבית סוהר באודסה. תמרה התגנבה לבית הסוהר (תמורת שוחד לשומרים) והביאה להם דברי מאכל וביגוד וזאת עשתה מספר פעמים. פעם פגשה גרמני בפרוזדור ובקושי הסתתרה ממנו.

מקרה שלישי: היהודייה אנסטיה רוזיקה אשכנזי ומשפחתה מצאו מסתור בדירה ריקה באחת הסמטאות באודסה. תמרה הייתה מתגנבת לדירה זו ומביאה להם אוכל, בגדים וגם תרופות לאנסטסיה אשר חלתה.

הניצולות כותבות בעדויותיהן, שתמרה ואמה סיכנו את חייהן על ידי ביקורים תכופים והבאת אוכל לגטו, לבית הסוהר ולדירת המסתור. הן כותבות שהודות לתמרה ואמה – נותרו בחיים.

ג'זיירסקי אנה ו-ולדיסלב JEZIERSKI ANNA ET WLADYSLAW

המצילים: ג'זיירסקי אנה ו-ולדיסלב.

המקום: פולין.

הניצולים: קלמן פיינר ויהודים נוספים.

סיפור מעשה ההצלה:

צבי שר מלוחמי הגטאות שהיה יו"ר וועדת המשנה לחסידי אומות העולם כותב בדו"ח שלו ל"יד ושם":

קלמן פיינר, רוקח לפי מקצועו, המועסק בגטו טרנוב בבית מרקחת לעניים חייב את הצלתו לזוג הפולנים אנה ו-ולדיסלב ג'זיירסקי אשר נתנו מסתור בביתם לפליט מגטו טרנוב המחוסל והחזיקו בו במשך שנתיים, עד השחרור.

נוסף עליו מצאו בביתם של הזוג ג'זיירסקי ושהיו חשוכי ילדים עוד יהודי מבוגר ושני ילדים. הם עשו את המעשה הזה אשר סיכן תקופה ממושכת את שלומם ואת חייהם מתוך מניעים הומאניים טהורים וללא טובת הנאה כספית.

היהודים המסתתרים נשארו בחיים, אך ולדיסלב ג'זיירסקי נחשד בידי הגרמנים שהוא עוזר ליהודים, נשלח לאושוויץ ושם נספה.

אחרי המלחמה נישאה האלמנה אנה ג'זיירסקי, שהאירה פנים בימי המלחמה ליהודים החוסים בצל קורתה, לקלמן פיינר, שאימץ לעצמו את השם יוסף דוברוצקי, עלתה איתו לארץ וסעדה אותו בנאמנות בחוליו הממושך.

אנה לא הסכימה שמעשה ההצלה יפורסם ולא רצתה בהכרה ובתודה. גם להפצרותיה של אימא של אחד הילדים היהודים שניצלו בביתה, אשר באה לבקר אצלה מארצות הברית – לא נענתה.

רק כאשר החמיר מצבו של בעלה הנוכחי, היהודי, השלימה עם רצונו להביא את סיפור ההצלה לידיעת "יד ושם". גם אנו נתייחס לעדותו כאל עדותו של שכיב מרע. הגבר דוברוצקי שוהה כעת בבית אבות בנהרייה.

אני מציע להעניק לולאדיסלב ג'זירסקי את התואר והמדליה לאחר המוות. המדליה והאות יענקו בנוכחות אלמנתו שהלכה אחרי הניצול אל ארצו והצטרפה אל עמו.

תוספת מעדות כתובה של קלמן פיינר:

היה לי בית מרקחת תחת השם: "בית מרקחת ליהודים עניים". ביום של השמדת הגטו ניצלתי בנס עם 300 יהודים שנועדו ע"י הגרמנים למיין רכוש יהודי שנשדד. בבוקר ברחתי לאחיות סמבוסקי. לשם הגיע מר ג'זירסקי עם תעודה מזויפת על שם יוסף קורכצ'בסקי. עמו היה אדם עם אותו השם.

משם הלכנו לתחנת הרכבת כדי לנסוע לקרקוב ומשם לוורשה. בוורשה הוא לקח אותי למכירתו גב' זופיה נווקובסקה. היו לי שני מעילים ואחד רציתי להשאיר אצלה, אבל הם פחדו ולא רצו לקבל את המעיל.

ג'זירסקי לקח אותי לביתו ברחוב יסנה 17. הייתה שם גם אישתו וגם ילד בן ארבע ושמו מרק. הוא קיבל מקרובי משפחת יזירסקי תעודת לידה. מרק עבר ברית מילה. היה לו "מראה טוב" של ילד ארי. משפחת יזירסקי רצתה לקבל גם את אחיו אבל הוריו רצו לשמור אותו אצלם כדי שיעבוד עמם אצל החייט בגטו קרקוב.

אצל ג'זירסקי התגורר גם קרפינסקי. קלמן פייר נתן ליזירסקי מעת לעת גם כספים להשתתפות עצמית בהוצאות שהיו לו. הוא השיב לקלמן פיינר: **"מספיק לי פרוסת לחם וקפה שחור"**.

באחד הימים כאשר חלף ליד כנסיה, פנתה אליו אישה בוכה שסיפרה לו שהחביאה את בנה תחת שולחן מכוסה מפה ארוכה מחשש שיבולע לו. יזירסקי נענה לאישה והעביר את הילד לביתו. יותר מאוחר הועבר הילד למשפחת יחומבסקי שהיו לה ילדים בגילו.

פעם באו הגסטאפו לביתה של משפחת יחומבסקי ושאלו את האישה זופיה: "איך זה ששניים מילדכם בהירים והאחד שחור?". היא השיבה מיד: "היה לי ידיד שחרר...אתה מבין?"

דיקר - סרבניאק מריה - DIKER MARIA

המצילים: דיקר מריה (רק דיקר מריה תושבת חיפה), רייס אנה וראדונסקי הלנה.
המקום: פולין-לבוב.
הניצולים: איגנצי רדונסקי, אברהם דיקר, משה רייס, אדוארד גליק, שלמה קיהן, פיגה דיקר וליב דרוקר ויהודים נוספים.

סיפור מעשה ההצלה:

מתוך ראיון שערך מר בורונובסקי מטעם "יד ושם":

ביום 10.6.1987 ראיינתי את הניצול איגנצי רדונסקי הגר בארה"ב והנמצא באורח זמני אצל המצילה אנה רייס בבת ים.

מדבריו של הניצול איגנצי רדונסקי קיבלתי את התמונה הבאה:
הניצול גר בעיר לבוב עד לפרוץ המלחמה ואחר כך בגטו לבוב. הוא הכיר עוד לפני המלחמה את הנוצרייה הלנה רדינסקי לבית בילץ.

כאשר התחילו משלוחים מגטו לבוב למחנות השמדה, הסתירו **המצילות**: דיקר מריה, רייס אנה וראדונסקי הלנה את הניצול איגנצי רדונסקי ועוד שישה יהודים בבונקר, ואחר כך כאשר השכנים התחילו לחשווד שהן מסתירות יהודים, הכינו עבור היהודים המוסתרים בונקר חדש בפרבר של עיר לבוב, בקלפרוב.

כל היהודים ביחד עם הניצול הנ"ל היו מוסתרים על ידי המצילות ממחצית שנת 1942 ועד לשחרור לבוב על ידי הצבא האדום בפברואר 1944. כל שלושת המצילות טיפלו במוסתרים היהודים לכל צרכיהם. היהודים המוסתרים שלמו רק עבור הוצאות המזון שמופק להם והמצילות לא קיבלו מהניצולים כל תמורה נוספת שהיא.

המצילות פעלו אך ורק מתוך מניעים אנושיים והסתכנו.

בין היהודים המוסתרים הנ"ל, פרט לניצול איגנצי רדונסקי היו: אברהם דיקר, משה רייס, אדוארד גליק, שלמה קיהן, פיגה דיקר וליב דרוקר.

בתום המלחמה התחתן הניצול אברהם דיקר עם המצילה מריה דיקר. הניצול משה רייס עם אנה רייס והניצול איגנצי רדונסקי עם הלנה רדבנסקי. הניצולים המפורטים לעיל, פרט לניצול איגנצי רדונסקי, נפטרו. כל המצילות הנ"ל עברו את הגיל של 80 שנה נמצאות במצב כלכלי קשה ומבקשות עזרה חומרית.

לאור הנ"ל, אני ממליץ:
להעניק את התואר לכל המצילות הנ"ל בצירוף מדליה נפרדת לכל אחת מהן.
נטיעת עץ וכמו כן אני ממליץ על עזרה חומרית עבור כל אחת מהמצילות הנ"ל.

להלן המכתב של שתי המצילות המתגוררות בארץ ונכתב ל"יד ושם":

לכבוד "יד ושם" הוועדה לחסידי אומות העולם
ירושלים

מאת: מריה דיקר, לבית סרבר ניאמצור, הגרה בקריית חיים, רחוב אברבנאל 37. שנת לידה 1900.

ומאת: הננה רייס לבית רודביץ, הגרה בבית-ים, רחוב אבא ברדיצ'ב 3. שנת לידה 1911.

נולדנו שתינו בלבוב וגרנו בעיר זו עד לגמר מלחמת העולם השנייה. עד פרוץ המלחמה בשנת 1939 היה לכל אחת מאיתנו חבר יהודי ואיתו התחתנו אחרי גמר המלחמה.

אני מריה דיקר גרתי ברחוב סלונצ'נה 2 ואני הננה רייס גרתי תחילה ברחוב זמקובה 1 ואחר כך עברתי לרחוב סלונצ'נה 3. היה זה בזמן כיבוש לבוב על ידי הגרמנים. שתינו היינו מיודדות ובכוונה להציל את החברים היהודים שלנו ובכדי לבנות בונקר עבורם.

אני הננה רייס החלטתי להחליף את הדירה ברחוב זמקובה לדירה ברחוב סלונצ'נה 3.

בבונקר שבנינו השתכנו במשך חודשים רבים, 7 יהודים ואלה הם אברהם דקר, משה רייס, איגנצי רדווינסקי, אדוארד גליק, שלמה קיהן, פיגה דיקר, ולייב ששם משפחתו שכחנו. כל היהודים המפורטים לעיל אינם בחיים פרט לאיגנצי רדווינסקי הגר בארצות הברית.

שתינו טיפלנו ביהודים מוסתרים. סיפקנו להם מזון, שמרנו עליהם ועשינו כל העבודות כדי לשמור אותם בחיים.
הנ"ל היו מוסתרים בבונקר שבנינו כ-16 חודשים מסוף 1942 ועד לשחרור לבוב על ידי הרוסים בפברואר 1944.

הבצלת היהודים הנ"ל פעלנו אך ורק מתוך נימוקים אנושיים ואלה מהם שיכלו לשלם עבור ההוצאות השוטפות לקיומם עשו זאת.

היו גם יהודים ביניהם שלא היה להם כסף לשלם עבור קיומם ואנחנו נשאנו בהוצאות כדי להחזיק אותם בחיים.

מצבנו החומרי חמור. לאור הנ"ל אנו מבקשות להכיר בנו כחסידי אומות העולם וכן להחליט על עזרה חומרית עבורנו.

הורנונג-טומצ'ק אנה – HORNUNG-TOMCZAK ANNA

המצילה: הורנונג אנה (שם משפחה קודם: טומצ'ק).

המקום: פולין.

הניצולים: לאון הורנונג, בנו פרדריך- שרגא הורנונג והבן הנוסף וכן סייעה במזון ליהודים שעבדו במחנה עבודה גרמני.

סיפור מעשה ההצלה:

הניצול ליאון הורנונג, שנפטר בישראל, היה מסעדן שניהל מסעדות אחדות בעיר צאשין שבשלזיה עילית-פולין.

שני בניו הגדולים ביקרו בבית ספר פולני ודיברו עם ההורים פולנית, דיבורם הפולני היה רהוט, כך שיכלו להופיע בציבור כנערים פולנים. ההורים שוחחו ביניהם בשפה הגרמנית ולכן חשדו בהם שהם "פולקסדויטשים".

בגבור המתח הטרומ- מלחמתי בפולין, שלח האב את אשתו ובתו השנתיים אל משפחת אשתו בעיר סטרי. לאחר שפרצה המלחמה הוא שלח גם את שני בניו, גילאי 12 ו- 13 למשפחה בסטרי. עם התמוטטותה של פולין הגיע גם האב לסטרי, שהייתה כבר תחת השלטון הסובייטי.

בשנת 1941 עם כיבוש האזור ע"י הגרמנים, החליף האב את עיסוקו ועבר לעבודות בניה. הוא למד מהר את המקצוע וקיבל עבודה כאחראי על בנית גשר בכפר סטינאוה בקרבת סטרי. הוא הופיע לעבודה כפולני.

מאחר ששלט בשפה הגרמנית ברהיטות, סברו מעבידיו וחבריו לעבודה כי הוא "פולקסדויטשה". טענתו הייתה כי בעקבות המלחמה מתעכבת קבלת המסמכים שלפיהם יחשב כ"פולקסדויטשה". זאת הסיבה שלא הייתה לו תעודת זהות אלא רק רישיון עבודה. הוא הביא אליו את בנו המבוגר יותר, שכונה עתה בשם פולני- סטאסיק. בנו סייע לו בעבודתו והתגורר עמו.

בינתיים הוקם בסטרי הגטו. אשתו וילדיו הצעירים נכלאו. מדי פעם היה הבן הבכור מתגנב לשער הגטו ומביא להם מזון. בסטרי החלו אקציות השילוח למחנה ההשמדה בלז'ץ.

בחודש יולי, הוציאו לרכבת הגירוש גם את משפחת הורנונג, אשתו וילדיו הצעירים. לאון הורנונג ובנו הגדול הועברו לעיירה פודוולוצ'יסק שבמחוז טרנופול. הוא הועסק כמייסטר- מומחה לבנייה בפירמה שהשתייכה לארגון טודט. הבן שרגא הצליח להגיע אל אביו. עתה נוצרה בעיה. בני הורנונג נמלטו ממקום עבודתם הקודם בסטינאוה ללא כל מטען והיו מופיעים לעבודה בבגדים נאים - בבגדי שבת ועל ידי כך עוררו תמיהות ושאלות. לאון הורנונג, הודיע לעובדי הפירמה כי הוא זקוק לבחורה שתנהל את משק ביתו. במטבח של אותה פירמה עבדה בחורה אוקראינית בשם אננה טומצ'וק שהייתה כבת 17-18. עובדים המליצו עליה. היא התקבלה לעבודה בניהול משק ביתו. היא בישלה, ניקתה וכיבסה בשבילים.

לאחר שמשפחת הורנונג עברה לפודוולוצ'יסק עברה עמם גם אננה, שהמשיכה לדאוג להם. בסיטואציה זו, נרקמו יחסים רומנטיים בין לאון הורנונג ואננה. היא הייתה הולכת לכפרים ומשיגה מצרכי מזון בשביל המשפחה. באותה עת, עדיין לא ידעה כי המשפחה הינה משפחה יהודית. פשטה השמועה כי המשפחה הינה משפחה יהודית והם הוזמנו לחקירה במשרדי הפירמה. קפטן גרוס, מבחירי העובדים של הפירמה יעץ להם לא ללכת לחקירה. האב הורה לבניו ללבוש את בגדיהם הטובים והם נמלטו. אננה שאלה לסיבת בריחתם הפתאומית ואז הם גילו לה שהם יהודים. הם ברחו לכפר פולני בשם קאצ'נובה ושהו בביתו של ידיד פולני במשך שבועיים והתחזו כקייטנים שהגיעו לחופשה.

בוריסלוב בנו מסילת ברזל ושם הם עבדו. הופעתם לעבודה בבגדים נאים [מכיוון שהיו ללא מטען] עורר שוב חשדות במקום העבודה. הורנונג הפיץ שמועה כי הוא מחכה לבואה של אשתו שתביא עמה את המטען. הוא אזר עוז ופנה לאננה שתגיע אליו. הבנים התנגדו למהלך זה. הם טענו שאננה היא אוקראינית שידעת את סודם והיא תסגיר אותם. כעבור ימים ספורים הופיעה אננה עם 6 מזוודות, בהן ארזה את בגדיהם ורכושם וחבילות נוספות.

עתה, הורנונג הודיע לכל דורש כי אשתו הגיעה. אננה הצטרפה למשפחה והמשיכה לנהל את משק הבית. היא הייתה יוצאת לכפרים לקניות מזון, בישלה להם, כיבסה וניקתה את הבית.

לפי עדותו של הבן פרידריך- שרגא הורנונג, מעולם לא נתנה להם להבין כי מעתה הם תלויים בחסדה כיהודים והיא תפקדה בנאמנות כאם המשפחה. יתר על כן: בסביבה, לאחר השמדת היהודים השאירו הגרמנים עשרות אחדות של יהודים לעבודה. הם היו רעבים מאד. עוד בהיותם בפודוולוצ'יסק הייתה אננה מבשלת עבורם דליים של מרק סמיך מהמצרכים שלקחה מהמטבח הגרמני והביאה להם.

ועוד מעשה: שני זוגות של יהודים ביקשו להגיע ללבוב ואננה התנדבה ללוותם. היא גם הביאה לביתה את אחותה הצעירה הבלונדינית שהתגוררה עמם זמן קצר כדי להוכיח שהם משפחה ארית.

שרגא הורנונג קיבל בינתיים צו גיוס לצבא הגרמני ומוכרח היה להיעלם. אחיו הבכור מצא מקום אצל איכר פולני. במאי 1945 שיחרר אותם הצבא הסובייטי.
ב-1945 עלה שרגא כמתנדב לתוך המאבק להקמת המדינה.
ב-1945 נשא אבי המשפחה לאון הורנונג את אננה לאישה.
שני הבנים שכבר היו בישראל דאגו בשנות ה-60 להעלותה ארצה. לאון הורנונג נפטר בישראל בשנת 1973. אשתו אננה מתגוררת בחיפה.

יקירה-זינטל אירנה - YAKIRA-ZIENTAL IRENA

המצילים: האם ברוניסלאבה זינטאל ובתה אירנה (כיום שם משפחתה: יקירה).
המקום: לודמיר-פולין.
הניצולים: 13 יהודים.

סיפור מעשה ההצלה:

מעדותו של ד"ר ב.טובצ'קו עולה כי בשנת 1939 הוא שרת בשרות צבאי עם הגדוד אליו השתייך בעיר WLODZIMIERZ WOLYNSKI - לודמיר.

בשנת 1942 הקימו הגרמנים את הגטו בעיר. ב-1.9.42 חוסל גטו זה ובו נורו-נרצחו כ-30,000 יהודים.

ידידיו מאז, בני משפחת זינטאל ובמיוחד האם והבת הביאו לידיעתו כי הגטו עומד בפני חיסול, למרות שמקום מגוריו היה מחוץ לחומות הגטו, וזאת בתוקף תפקידו כרופא שצריך לתת שירות לכלל האוכלוסיה.

משפחת זינטאל העבירה את ד"ר ב.טובצ'קו ממקום מגוריו למקום מחבוא מיוחד אשר נבנה במיוחד עבורו. בית זה נמצא בקצה העיר, מוקף גן נאה ושימש את בני המשפחה כמעון קיץ. בכדי למנוע חשד, המשפחה עצמה נטשה את המקום ועברה למקום מגורים אחר. מקום המסתור נבנה והותקן כך, שמנע כל מגע עם השכנים. האם ברוניסלאבה זינטאל דאגה לו בקביעות.

בהמשך הזמן, נתווספו לאותו מחבוא עוד ידידים וביניהם 5 יהודים אשר תעו ונדדו עד שהגיעו לאותו מקום. באותו מחבוא הסתתרו 13 יהודים ואותה אם, ברוניסלאבה, דאגה להם וסיפקה את כל צרכיהם במזון ובלבוש, וכן עשתה לסילוק כל השפכים של צואה ושתן.

כמעט יום-יום הייתה חייבת לעבור בדרכים עקלקלות, והייתה צריכה למצוא תירוצים שונים ומשונים בפני השכנים את סיבת בואה לאותו מקום וזאת למען מטרה אחת ויחידה – להחזיק את האנשים בחיים!

באותה שנה, הסיתו הגרמנים את האוקראינים בפולנים. בשלב מסוים נאלצה משפחת זינטאל לנטוש את העיר כדי להינצל מאותם פוגרומים אשר ערכו האוקראינים. לפיכך העבירה משפחה זינטאל את תפקיד ההצלה ההומניטארי לידי משפחת סטריוואס אשר המשיכה באותה מסירות ובאותה רוח לדאוג ליהודים המסתתרים..

באותה עת, הופיעו השכנים וטענו שנדמה להם כי באותו מחבוא נמצאים יהודים או מטמון השייך לצבא הפולני.

משפחת סטריוואס הציעה, כתשובה לאותה טענה, כי כדאי לדחות את ברור הדבר עד ליום ראשון הקרוב, יום שבו כתמיד משתכרים הגרמנים ואז יותר נוח יהיה לערוך את הבדיקה. השכנים קיבלו את ההצעה.

עד לאותו יום ראשון עשו הכול בכדי להוציא את המסתתרים מן המחבוא. העבירום זמנית למקום מסתור אחר ולאחר החיפוש הוחזרו למקום המסתור הקבוע. כל המעשים הללו נעשו ע"י שתי המשפחות בחירוף נפש תוך סיכון חייהם.

ד"ר טוביה לויט בעדותו, חוזר על הדברים הנ"ל ומאשר את סיפור המעשה. בעדותו הוא מוסיף:

באותה תקופה פנינו לברוניסלאבה זינטאל ובתה אירנה אשר גרו בפרברי העיר ועליהם ידענו שהן מסתירות במשך עשרה חודשים 6 יהודים אחרים. הן הבינו את הסכנה ומיד הסכימו להכניס אותנו בלילה לדירתן. שם מצאנו את ד"ר קייטלמן ואשתו, את משפחת שרגא (הזוג ובת) ואת ד"ר טורבצ'קו.

הבית שכן בין בתי אוכלוסייה פולנית. תחת רצפת אבנים היה מרתף נמוך בו יכולנו לשכב. הכניסה למרתף נמצאה תחת ארון המטבח והרצפה הייתה ניתנת להזזה. הבית הייה שייך לברוניסלאבה זינטאל.

בינתיים הביאה ברוניסלאבה זינטאל, פעמיים בשבוע סלים מלאים עבור שישה אנשים – תפוחי אדמה, לחם וירקות. היה צריך להביא את האוכל מהעיר, מרחק 3 ק"מ וזה היה בשביל ברוניסלאבה זינטאל מאמץ לא קטן. היא הייתה כבר אישה מבוגרת. היא לא דרשה כל תשלום בשביל האוכל.

רק הודות ללב הטוב של משפחת סריוואס וברוניסלאבה זינטאל ובתה אנו חיים היום. אנו מדגישים את האומץ שלהם, שהיה יוצא מן הכלל וחוסר אינטרסנטיות בפעולתם. אנו רואים בהם אנשים גדולים, ראויים להוקרה של החברה.

בעדות נוספת שנגבתה מד"ר טוביה לויט עולה כי הבת אירנה זינטאל, הייתה הרוח החיה של מרבית הטיפול בהם עד כדי כך שאף את תעודת הזהות שלה נתנה לאשתו.

פעם, במקרה הדחק הביאה למחבוא רופא שיניים – כדי לעקור שן לאחד המסתתרים. לאחר המלחמה **נישאה אירנה ליהודי** (שלא מאלה שהסתירה) ויחד עם בעלה ואמה עלו לישראל.

מעדותה של ברוניסלאבה זינטאל, אמה של אירנה עולה, שברוניסלאבה זינטאל נולדה בשנת 1888 בפולין. בזמן שניתנה העדות היא הייתה גרה ברחוב ביל"ו 5 בחיפה. משפחת זינטאל התגוררה ב- WLODZIMIERZ WOLYNSKI - לודמיר. מצבה החומרי היה קשה. בעלה היה פועל ובזמן המלחמה חלה קשה.

משפחת זינטאל הסתירה בדירתה 12 יהודים שרבים מהם היו מחוסרי אמצעים. היא נאלצה לבקש עזרה כספית מאחיותיה הנשואות כדי לקנות צרכי מזון ליהודים המוסתרים. היא אמרה למראיינת: "כשהתחילה האקציה לא יכולנו לסרב לתת עזרה ליהודים. בעלי אמר אז: אין ברירה אלא לקבל אותם אלינו. בעלה מר זינטאל בנה במרתף ביתם מקלט ובו הסתיר בין הראשונים את ד"ר קויטלמאן (קוסלווסקי) ואשתו".

זמן קצר אחר כך הביאה בתה של ברוניסלאבה זינטאל, אירנה (**אשתו של הרופא ד"ר יקירה, יהודי, גרים בחיפה**), שהייתה אחות בבית חולים, לדירת הוריה את היהודי ד"ר טורובצקי ושני זוגות רופאים: גרינברג ולוויס עם נשותיהם. ל-7 אנשים אלה צורפו עוד 2 משפחות, משפחת שרגא ומשפחת פקלר. כדי להחזיק 12 אנשים בתנאים כאלה לא רק שהיה דרוש אומץ לב, אלא גם לספק מזון למספר כה גדול של אנשים הייה קשה ביותר.

ברוניסלאבה זינטאל מוסיפה בעדותה: "הייתי נאלצת לקנות מצרכי מזון בסתר ולבשל אוכל בסתר בשביל כולם, כדי שהשכנים לא ירגישו, אבל משכחותי אפסו, נזכרתי בחיים האיומים בגטו והייתי מאושרת, שלפחות יכולתי לעזור לכמה אנשים ולהוציא אותם מהגהנום". גב' זינטאל הגיעה בשנת 1949 לישראל עם בתה הנשואה אירנה יקירה.

מנשר של מפקד המשטרה הנאצי באזור לבוב ובו הודעה על הוצאה להורג של אוקראינים שהסתירו יהודים [ארכיון "יד ושם"].

LEWICKI JAROSLAWA – לביצקי ירוסלאבה

המצילים: לביצקי אלכסנדר הבת קטרז'ינה והנכדה לביצקי ירוסלאבה.

המקום: פולין.

הניצולים: 27 יהודים.

סיפור מעשה ההצלה:

אחד הניצולים, יורם מרון – שמו הקודם: ורק שנקר, יליד העיר ז'יצ'וב אשר במחוז לבוב מספר כי בהיותו ילד (נולד ב-29.3.37) - בתקופת השואה בשנים 1943-1944 ניצל ונשאר בחיים הודות למשפחת לביצקי.

הסב אלכסנדר לביצקי הייה מעביר אותו ממקום מגורים אחד לשני והחביא אותו מפני הנאצים. הילדה, ירוסלאבה לביצקי הייתה משחקת עמו, כאילו הייתה אחותו.

כאשר המצב הייה מסוכן, הייתה מביאה לו אוכל למקום מחבוא בתוך תיק של בית הספר. זאת עשתה גם כשהיו גרים עוד בגטו. היא הייתה נכנסת לגטו עם תיק בית הספר, מתחמקת מידי שוטרים גרמנים ואוקראינים ומביאה מצרכי מזון. במעשים אלה סיכנה את עצמה ואת משפחתה. בזכותם נשאר בחיים.

ירוסלאבה לביצקי יחד עם סבה אלכסנדר לביצקי החביאו עוד ילד יהודי בשם ריסיק פיירינג עד לשחרור העיר ע"י הרוסים בחודש יולי 1944. בתקופה הנ"ל הייתה אמו של יורם מרון במקום מסתור אחר- בבונקר יחד עם עוד 24 אנשים. המצב בבונקר היה רע מאד. לא היה למסתתרים מה לאכול. אמו יצאה מהבונקר ובאה לבקר אותו אצל משפחת לביצקי. היות והמצב היה מסוכן מאד, אמו העבירה גם אותו לבונקר. הסב אלכסנדר לביצקי הסכים להביא מצרכי מזון ליושבי הבונקר. כדי שאוקראינים והגרמנים לא יחשדו בו. הלך עם נכדתו ירוסלאבה והיה מביא מדי מספר ימים מצרכי מזון ליושבי הבונקר. מקום המפגש בין השניים ואמו היה באחד הבתים ההרוסים בעיר שנהרס עקב הפצצות מהאוויר.

המרחק למקום המפגש היה רחוק מאד. קניית מצרכי מזון כרוך היה בסיכון רב. הליכה עם מצרכי מזון והשגת המצרכים הייתה גם היא מסוכנת מאד. היה צריך להישמר מפני שכנים, מכרים, אנשי משטרה ואחרים. את מצרכי המזון היה מביא אלכסנדר לביצקי במשך עשרה חודשים וע"י כך הציל את חייהם של 24 אנשים, יושבי הבונקר ואת חבריו של יורם מרון.

בפני נציגת הוועדה שרה שנהר- נשמית מלוחמי הגטאות, חברת הוועדה לחסידי אומות העולם הופיעו שני ניצולים: אברהם שפירא מחיפה וישראל פנסטר מנתניה יחד עם ירוסלאווה לביצקי המתגוררת בזלוצ'וב שבאוקראינה. משפחת סבה - אלכסנדר לביצקי ואמה יקטרינה הצילו בתקופת השואה לפי עדותם כ-25 יהודים. בבית אמה של ירוסלאווה התגוררו- הסתתרו 2 ילדים יהודים מנובמבר 1942 עד השחרור ביולי 1944. הניצולים מבקשים להעניק למשפחה את התואר חסיד אומות העולם - לסב אלכסנדר, לאם יקטרינה, שכבר אינה בחיים ולנכדה ירוסלאבה, **שהייתה אז בת 8-9** והשתתפה באופן פעיל במעשי ההצלה. כאות הוקרה ותודה, הביאו אברהם שפירא וישראל פנסטר את המצילה ירוסלאבה לביקור בישראל. היא שהתה כאן כחודש ימים.

לוגובסקי הלינה - LUGOWSKI HALINA

המצילים: לוגובסקי זיגמונט ורעייתו הלינה (לוגו בסקה).
המקום: פולין.

הניצולים: צור כוכבה (סטלה זילברשטיין) ושתי יהודיות נוספות שסייעה להן בהבאת מזון.

סיפור מעשה ההצלה:

הניצולה צור כוכבה (סטלה זילברשטיין), נולדה בשנת 1925 בעיר לודג' שבפולין. אחרי חיסול הגטו, ברחו כוכבה-סטלה לכפרים בסביבה הקרובה עד שהגיעה לביתה של הלינה לוגובסקי, לבית קטן ורעוע. בבית היה מקום לשתי מיטות בלבד. היא הסכימה להלין אותה בביתה.

המשפחה הצטופפה. הלינה ובעלה ישנו במיטה אחת, וכוכבה-סטלה ישנה עם הילדים במיטה השנייה. כוכבה-סטלה שהתה בבית משפחת לוגובסקי זיגמונט והלינה בחודשים פברואר-מרץ 1944.

משפחת לוגובסקי הייתה ענייה מאד. האב היה פועל חקלאי שכיר ללא אדמה משלו. הם התגוררו בביתו של אבי הבעל. הלינה הייתה יתומה שגדלה בבית האיכר האמיד אנדז'יי זדנוסקי.

כוכבה-סטלה הגיעה לבית לוגובסקי במסווה השם הפולני ואנדז'יה, אולם אחר זמן מה גילתה לבעלת הבית כי היא יהודיה. את הוצאות החזקה שילמה בסריגה.

היחס אליה היה אנושי ואפילו טוב. היא סיפרה פעם להלינה, כי אמה הייתה נוהגת לאפות חלות. הלינה הזהירה אותה בל תספר זאת לאיש. לאחר שבועיים העבירה אותה הלינה לבית משפחת זדובסקי. הלינה לוגובסקי אומרת בעדותה, שעזרה במתן מזון לשתי יהודיות נוספות שנרצחו ע"י הגרמנים.

המלצת המראיית, שרה שר-נשמית מלוחמי הגטאות, חברת הוועדה לחסידי אומות העולם ב"יד ושם", להכיר בבני הזוג לוגובסקי כחסידי אומות העולם ולהעניק להם את כל הזכויות הנובעות מתואר זה.

תפילין שנמסרו לידי מציל לא-יהודי על ידי אשת רב שנלכדה על ידי הגסטאפו
[ארכיון "יד ושם"].

"לו אני במקומם – מה הייתי עושה"/ חיים חפר

"אני שומע את הכינוי "חסידי האומות", ואני מנסה, אני מנסה לחשוב על האנשים שנתנו לי מסתור ומחסה. אני מנסה לחשוב, ושומע ושואל: לו אני במקומם – מה הייתי עושה? אם אני, בתוך אוקיינוס של שנאה, מול עולם מתמוטט ובוער,

**אם אני הייתי נותן מסתור לבן עם אחר?
אם אני הייתי מוכן, אם בני משפחתי היו מוכנים
לחיות בפחד-תמיד כזר בתוך הרחוב, בין השכנים,
לחלום בלילות את צעדם הכבד והמאיים של התליינים
מוכן להמשיך ולהלך בין מטחי היריות ולהבי הסכינים,
בתוך לחשי הרכילות ומלמולי השמועות ותקוות המלשינים,
וכל זאת לא לילה אחד, לא חודש שלם, אלא שנים!
וכל זאת - בלי לבקש שכר מן הקורבנות, רק את לחיצת-ידם.
וכל זאת - רק מפני שאדם לאדם חייב להיות אדם.
וכל זאת, כי בן אנוש מתגלה בך רק בשעות כאלה של מבחן.
ואני חוזר ושואל את עצמי, עכשיו ומכאן,
האם אני, האם אני הייתי מוכן?**

**אני רואה אותם, את אלה המכונים "חסידי האומות",
אני רואה אותם בארץ הקברים, חיים את שני העולמות,
את העולם של האדישים, של משתפי הפעולה,
של הרוצחים והשורפים, חיים בו בזמן את העולם
החשוק של חסרי האונים והנרדפים.**

**אני רואה אותם חיים את שני העולמות האלה,
תחת עולם של הכובשים, ושם, ואז בין הגבורה והפחד,
הם בוחרים להיות דווקא בעד החלשים.
בוחרים לחיות באימה המרחפת של כל המיתות והעונשים,
כאשר הם מסכנים לא רק את עצמם, כי אם את חיי הילדים
והנשים, בוחרים להיות צלם אלוקים שבתוך לב האנשים,
להיות התקווה האחרונה המלטפת של המיואשים.
בתוך המלחמה הנוראה - הם-הם שעמדו יום-יום בקרב,
והם הצדיקים שבסדום, שבזכותם העולם לא חרב.**

**הם, בתולדותיו של עמי הרצוח והמת
היו עמודי החסד והרחמים, שעליהם העולם עומד.
ובפניהם ובפני גבורתם, שהיא עדיין לנו חידה,
אנחנו, היהודים, נרכין את ראשנו – בתודה".**

ליפר בלה (ואליה יאקימוב) - LIPPER BELA

המצילה: ליפר בלה (ואליה יאקימוב).

המקום: אוקראינה.

הניצולים: בעלה ליובה היהודי, שישה מבני משפחת ליפר ויהודייה נוספת.

סיפור מעשה ההצלה:

אברהם קירשנר מספר בעדותו: בעיירה קלבן במרחק 20 ק"מ מרובנה גרה משפחת ליפר. ליובה ליפר בן דודו של הניצול אברהם, התאהב בבחורה אוקראינית מעיירת הנופש נובוסטב למרות התנגדות שתי המשפחות, הם התחתנו בנישואים אזרחיים ב-1940 ועברו לגור בכפר צומן.

עם כניסת הגרמנים לקלבן הם רצחו 6,000 יהודים. ואליה יאקימוב לקחה את בעלה היהודי ליובה ואת התינוקת שנולדה בראשית המלחמה וחזרה לבית אמה בנובוסטב שם הסתירה את בעלה בבונקר מתחת לרצפת חדר מגוריה.

לאחר כמה שבועות נשבר בעלה ועזב את המקום והגיע לגטו רובנה. אשתו ואליה הייתה מגיעה מדי שבוע ומביאה לו אוכל. אחרי מספר שבועות הודיעה לבעלה כי אם אינו חוזר לביתה, אזי, היא עם התינוקת תישאר בגטו. ליובה חזר בלילה לנובוסטב והוסתר במסתור מתחת לקרשים מבלי שאמה ואחיה הגרים בחדרים אחרים ידעו על חזרתו.

באותו לילה הוצאו להורג 19,000 מיהודי רובנה. תוך מספר שבועות הגיעו, כל אחד בנפרד עוד 5 מבני משפחת ליפר וגם אישה זרה לחלוטין וכולם הוסתרו באותו מקום. ואליה הייתה משיגה להם מזון ממכירת חפצים שהוסתרו מחנות אבי המשפחה ובלילות הייתה מבשלת מרק ומגישה אותו למוסתרים בשעות החשכה. היא הייתה גם מוציאה את הפרשות שהצטברו וכל זאת תוך סיכון כפול כי הרי אמה ואחיה לא ידעו על מעשיה.

היהודים הללו, הסתתרו 19 חודשים עד לכניסת הצבא הסובייטי בשנת 1945.

כולם עברו יחד עם ואליה לפולין ומשם לאוסטריה. באוסטריה - וליה ובתה התגירו כהלכה ועלתה עם בעלה לישראל. כל ששת היהודים הנותרים גם הם הגיעו לארץ ישראל.

מלניק ויקטור – MELENIK VIKTOR

המצילים: אלכסנדרה מלניק ואמו של ויקטור מלניק שהיה בן 13 בלבד יחד עם אחותו טאיסיה.

המקום: אוקראינה.

הניצולים: ברנשטיין סוניה ואמה.

סיפור מעשה ההצלה:

מעשיה של משפחת מלניק סופר ע"י סוניה ברנשטיין: היא הייתה שבויה בגטו אשר בעיר חמלניצקי באוקראינה. את פעולת החיסול הראשונה (הפוגרום) ביצעו יחידות ה- 0.0 בנובמבר 1941. היא הצלחה לשרוד עם אמה בדרך פלא.

מיד לאחר הפוגרום הגיעה אלכסנדרה מלניק אל שער הגטו תוך כדי סיכון רב. אלכסנדרה הייתה אמה של חברת בית הספר שלי עוד מלפני המלחמה. היא נכנסה לתוך הגטו, איתרה אותנו ולקחה אותנו עמה - אליה הביתה מתוך רצונה החופשי.

אלכסנדרה הייתה אוקראינית והמעשה אותו היא ביצעה באותו יום קר, היה מעשה של גבורה מיוחדת והגינות אנושית מהרמה העליונה ביותר אשר לא ניתנה לתיאור במילים.

בגין מעשים אלה, היו נוהגים הנאצים לחסל את כל משפחת המצילים עם ילדיהם וכמובן, היו מחסלים את אותם היהודים אשר אותם ניסו להציל. החיסול היה מתבצע בכיכר המרכזית של העיר בנוכחות ההמון.

אלכסנדרה הצילה את משפחתנו מתוך רצונה החופשי, תוך כדי מודעות לכל הסיכונים הקטלניים הנובעים ממעשיה.

הניצולים, סוניה ואמה הסתתרו אצלם במשך שנה. משפחת מלניק הייתה משפחה נזקקת. הם חיו בעוני מחריד. הם היו מתחלקים עם משפחת הניצולים בכל אשר היה להם - אוכל, בגדים ומגורים.

משפחת מלניק כללה ארבע נפשות, האם אלכסנדרה ושלושת ילדיה: הבת הבכורה טאיסיה בת 16, **הבן ויקטור בן 13** והבת גלינה בת 10. אב המשפחה נרצח ב-1938 בחיסולים שביצע ממשל סטאלין.

המשפחה ידעה המון כאב וצער, אך את צלם האנוש לא איבדה לעולם.

לאחר שנה שבה מצאו מסתור אצל משפחת מלניק, הכריזו הגרמנים על הפתרון הסופי, כלומר, חיסול כל היהודים אשר בצורה כלשהי שרדו עד כה. משפחת מלניק לא גירשה את סוניה ואמה. משפחת מלניק המשיכה להסתיר אותם.

הילדים במשפחה גילו בגרות יוצאת דופן ועזרו להם במשך כל הזמן ושמרו על שתיקה, גם כאשר שכנים סקרניים ניסו לסחוט מהם מידע כלשהו, לאחר שחשדו באמם. בימים מסוכנים במיוחד הובילו אותם הילדים ליערות ומקומות מסתור והיו מביאים להם אוכל כל מספר ימים. לאחר מכן, היו באים לקחת אותם חזרה לביתם. המעשים הקדושים של הילדים האלה היו כרוכים בסכנות קטלניות, אך הילדים עשו הכל עם לב פתוח תוך כדי אתגר – לעזור ולהציל! הם סיכנו את חייהם למענם.

בהמשך, אלכסנדרה העבירה אותם לשטח כבוש ברומניה שנקרא טרנסניסטריה באמצעות שני אנשים אשר היו מוכנים תמורת תשלום להעבירנו בלילה לשטח הרומני. הם הגיעו לעיר מוגילוב-פודולסקי שהייתה תחת המשטר הרומני וכך הצליחו לשרוד את המלחמה. לאחר שהצליחה להעביר אותם, הייתה מעבירה אלכסנדרה מלניק בסיוע ילדיה עוד יהודים שהסתתרו לטרנסניסטריה למען שינצלו.

נסטור ג'וזף – JOSEPH NESTOR SNIADANKO GRUBER

המציל: נסטור ג'וזף סניאדנקו גרובר
המקום: לבוב, פולין.
הניצולה: אנטוניה גרובר.

סיפור מעשה ההצלה:

בכל שנה יד ושם מעניק למאות אנשים את תואר הכבוד חסידי אומות העולם. למעט חריגים מעטים, כל המצילים חיים בחוץ לארץ. שניים מהמעטים האלה – שניהם מאוקראינה – עברו לישראל עם האנשים שאת חייהם הצילו, התיישבו בארץ ולבסוף הלכו בה לעולמם. סיפוריהם נודעו רק בשנה שעברה.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939 הייתה אנטוניה גרובר סטודנטית לפילוסופיה גרמנית בלבוב בפולין. היא למדה גם לנגן בפסנתר בקונסרואטוריון הסמוך, שם פגשה סטודנט אחר, ג'וזף נסטור סניאדנקו. מיד אחרי פלישת הגרמנים ביוני 1941 גורשו אנטוניה, שתי אחיותיה ואמה האלמנה בכוח מביתן לבית שיועד ליהודים. נסטור ביקר אצל משפחתה של אנטוניה בדירתה הצפופה ואחר כך בבית מגוריה בגטו, הביא לה מזון ומצרכים שהיה קשה להשיג והגן עליה מהתקפות. ב-1942 נמלטה אנטוניה מן הגטו ומצאה מקלט בביתו של נסטור עד השחרור ב-1944. אמה ושתי אחיותיה של אנטוניה נספו.

ב-1945 נישאו אנטוניה ונסטור והחליטו לעזוב את האזור ולעבור מערבה. כדי שלא להסתכן, הם השמידו את כל מסמכיהם האישיים ונסטור שינה את שם משפחתו לשם המשפחה של אשתו - גרובר. ב-1947 ילדה אנטוניה את בנם, פרדי, במחנה העקורים רוזנהיים בגרמניה. אחרי הלידה עברה משפחת גרובר לפלשתינה והתיישבה בחיפה. אנטוניה חזרה לעסוק במוזיקה, ולבסוף לימדה פסנתר בקונסרוטוריון על שם רובין. בעלה נסטור מצא עבודה בחברת הנפט פז, שם עבד עד יציאתו לגמלאות. פרדי גרובר נעשה כתב טלוויזיה מפורסם.

נסטור גרובר מת ב-1979 ונקבר בבית הקברות הנוצרי בחיפה. במשך שנים רבות שמרה אנטוניה את סיפור הצלתה בסוד, אולם בשנת 2005, והיא בת 88, החליטה לבקש מיד ושם להעניק לבעלה המנוח את תואר הכבוד חסיד אומות העולם.

סיפור מעשה הצלה זה נכתב ע"י ד"ר מרדכי פלדיאל, מנהל המחלקה לחסידי עולם ב"יד ושם" ופורסם בביטאון "יד ושם", אביב תשס"ו – 2006.

סטרוּל - ניקופוי אליזבטה - STRUL ELISABETHA

המצילה: סטרול אליזבטה.

המקום: יאסי, רומניה.

הניצולים: מרקוס סטרול ויהודים רבים נוספים.

סיפור מעשה ההצלה:

זילברמן ישראל, הגר בראשון לציון כותב בעדותו ל"יד ושם":
אני מכיר את אליזבת סטרול, לשעבר ניקופוי הרבה שנים עוד מזמן כאשר גרנו בעיר יאסי, רומניה.
בכל השנים בהן ידוע לי שהיא התנהגה באופן יוצא מהכלל כלפי היהודים. בזמן מלחמת העולם השנייה ובהמשך לאחר המלחמה כשעבדנו יחד.

בזמן המלחמה ורדיפות היהודים היה לה חבר יהודי, מאקס סטרול והם נישאו לאחר המלחמה. היא הייתה הולכת למחנות עבודת כפייה ליהודים ועוזרת בהבאת חבילות אוכל ולבוש לנזקקים.

ידוע לי, שכאשר ממשלת אנטוונסקו הכריחה את היהודים של העיר יאסי לענוד מגן דוד צהוב. **גם אליזבת התהלכה עם מגן דוד על החזה, באומרה שעבורה זה כבוד ולא עלבון.**

לפי השמועות מסתבר שבזמן הפוגרום בשנת 1941 היא התנהגה באופן יוצא מהכלל כלפי היהודים הנמצאים בשכונה בה היא גרה (פודול רושו) כאשר היא הצילה הרבה יהודים ממוות.

לאור כל הדברים שתיארתי למעלה, אני מציע שאליזבת סטרול תהייה נכללת ברשימת מצילי חיי יהודים בזמן הפוגרום בעיר יאסי.

לופו זוטא הגר באזור כותב בעדותו ל"יד ושם":

ברצוני להמליץ, בכבוד רב, לפניכם על גברת אליזבת סטרול כראויה להירשם כחסידה של אומות העולם.

בעיר מגוריי יאסי, רומניה, ביום הנורא של הפוגרום שבתאריך 29 ביוני 1941, הגברת אליזבת סטרול, נוצרייה בזמן ההוא, הפגינה אומץ לב ואהבת הזולת שרק נפש אצילה יוצאת מהכלל הייתה מסוגלת.

גברת אליזבת סטרול, אז בשם המשפחה ניקופו, התגוררה ביחד עם משפחתה הנוצרייה בשכונת טרגושורול ניקולינה, שהרוב המוחלט של תושביה היו נוצרים.

ביום 29 ביוני 1941 ברגע שהגיעו לאוזניה מזימתם של כנופיות הרוצחים של השכונה לרצוח את כל היהודים המתגוררים ברחובות ניקולינה ודסקליקטוארה ולגזול את כל רכושם, אליזבת רצה לחבר שלה לעבודה, מרכוס סטרול כדי להודיע לו ולבני משפחתו (7 נפשות) על הסכנה הנוראה.

היא הציעה להם להסתתר אצלה בבית. אליזבת לא הסתפקה בכך, אלא הלכה מבית לבית של היהודים ברחוב דסקלו – קטוארה, שכל התושבים היו יהודים, כדי להזהיר אותם על הסכנה לחייהם.

לאחר מכן הלכה לרחוב ניקולינה ושם הזהירה את כל היהודים שפגשה על מה שמצפה להם. בדרך זו היא לבד הצילה מאות ומאות יהודים ממוות בעינויים נוראיים. גם בבית היא הסתירה יהודים ביום הפוגרום.

בזמן המלחמה כאשר נשלחו יהודים למחנות של עבודת פרך, היא דאגה לאסוף אוכל ובגדים כדי לשלוח חבילות לאסירים היהודים.

בשנת 1963 אליזבת עלתה ארצה עם בעלה מרכוס סטרול ובנם אריה, התגיירה כהלכה וחיה כיהודייה טובה ונאמנה בארצנו.

הואיל ואליזבת הוזנחה כל השנים, אני מציע בכבוד רב לכלול אותה בין חסידות אומות העולם.

ינקו מנדל הגר בחיפה כותב בעדותו ל"יד ושם":

ברשותכם, הייתי רוצה להביא לפניכם את סיפור חייה של הגברת סטרול, ולהציע לכם שתואילו לכלול אותה בין חסידי אומות העולם.

אני מכיר אותה משנת 1938, הכרתי אותה מקרוב. יודע שהייתה חברה טובה של מר סטרול מרקוס, משנת 1939 והפגינה סולידאריות עם היהודים, למרות התקופה הקשה של המשטר הליגונרי ברומניה.

ידוע לי שביום הפוגרום הנוראי בעיר יאסי ב-29.6.41, כשנודע לה מפי הרומנים שעומדים להרוג יהודים, היא עברה בכל בתי היהודים שבשכונה פודורוש (הגשר האדום), אמרה להם להסתתר וכך הצילה אלפי יהודים ממוות בטוח. (אני גם נמנה בין הניצולים).

לאחר הפוגרום, כשהיהודים נשלחו למחנות עבודת פרך, היא סיכנה את חייה והעבירה למחנות חבילות של אוכל ובגדים והצילה בצורה כזאת נפשות יהודיות נוספות.

לאחר המלחמה, היא התחתנה עם מר סטרול מרקוס ושניהם ניסו לעלות לארץ. את אישור העלייה מרומניה הם קיבלו בשנת 1963, ומאז היא תושבת הארץ ומתגוררת ברחוב גדליהו 17/2 בחיפה. כל המשפחה שלה חיה ברומניה והיא נוסעת לבקרה מדי כמה שנים.

פעם אחת שנסעתי להמתין לה בשובה מרומניה, התרגשתי כששמעתי מפיה: **"ברוך השם, שחזרתי הביתה"**.

כפי שכתבתי בתחילת מכתבי זה אני בטוח שמגיע לה להיכלל בין חסידי אומות העולם ובצורה זו לשפר תנאי הקיום שלה.

דברים מסיכום בדיקתו של שמואל הורנשטיין עבור "יד ושם":

המצילה: הגב' סטרול אליזבט.

הניצול: מר מרקוס סטרול ועוד כמה יהודים.

תיאור המקרה: מר סטרול הכיר את המצילה הגברת סטרול אליזבט [ניקופו] עוד בשנת 1938, כאשר שניהם עבדו בבית חרושת לטקסטיל ביאסי. עד 1941 היהודים חיו שם כמעט ללא בעיות ובצורה די חופשית למרות חנייתם של כוחות גרמניים ברומניה מסוף שנת 1940.

ב-29.6.41 ימים ספורים לפני שפרצה המלחמה בין גרמניה ובין רוסיה, הגרמנים ביחד עם הרומנים ערכו פוגרום נוראי ביהודי יאסי. במשך יממה אחת נהרגו ונטבחו כ-15,000 יהודים מתוך אוכלוסייה יהודית של 40-50 אלף.

הגברת סטרול גרה אז בשכונה נוצרית כנערה נוצרייה. כאשר נודע לה שטבח עומד להתרחש בקרב היהודים, היא העבירה את הידיעה אל הרחוב היהודי וגם אל משה סטרול. מאחר והיו לה קשרים מיוחדים עם מר סטרול (הוא היה אז בן 18 וחצי והיא בת 21), היא הציעה לו ולמשפחתו להתחבא אצלה בבית עד יעבור זעם.

מאחר וביום הפוגרום אי אפשר היה להגיע אל ביתה, היא הסתירה אותם ועוד כ-14 יהודים נוספים במחסן גדול סגור, שהגרמנים החרימו אותו קודם לכן. במשך שבועיים הם שהו שם. היא הביאה להם מזון, דאגה לכל צרכיהם ושמרה עליהם.

כעבור שבועיים, הם יצאו ממחבואם. הניצול עם יהודים אחרים נלקחו מיאסי למחנות עבודה של רומניה. המצילה דאגה לו וליהודים אחרים במחנות העבודה השונים, פעם, כאשר הביאה מזון לאחד המחנות, הז'נדרמנים תפסו אותה, היכוה והחזיקוה כ-5 ימים במעצר.

ב-1949 הם התחתנו וב-1963 הם עלו ארצה.

עדותה של הגברת ברן קלרה ב-27.4.86 שהכירה את המצילה מ-1940, כאשר היא הייתה בת 9 בלבד. היא זכרה את אירועי הפוגרום וידעה שהמצילה באה לחצר מגוריה ביום הפוגרום להזהירם ולקחתם ביחד עם אימא שלה ועם כמה יהודים נוספים לבית בודד והחביאה אותם שם וגם דאגה למזון במשך כמה ימים.

היא גם סיפרה שהגברת סטרול ענדה לעיתים את הטלאי הצהוב על מנת שתוכל להתרועע עם יהודים, מבלי לעורר תשומת לב שנוצריה בלי טלאי הולכת עם יהודים נושאי טלאי צהוב. פעם תפסו אותה הגרמנים וסגרו אותה בבית ספר ורק כשהתברר שהיא נוצרייה, שחררו אותה.

בעדותו של מר מנדל ינקו, שהיה אז בן 21. הוא הכיר את הגברת סטרול והיא באה להודיע גם לו ולמשפחתו על העומד להתרחש. גם הוא התחבא באותו מחסן.

בעדותו הוא חיזק את דברי הניצול מר סטרול, בכל הקשור לדאגתה של המצילה ליהודים באותם ימים טרופים. לאחר שבועיים של שהייה במחסן, גם הוא הועבר למחנה עבודה מחוץ ליאסי.

פרואאי ורניקה – POROCAL VERONIKA

המצילה: פרוצאי ורניקה.

המקום: הונגריה.

הניצולים: גרוסמן יצחק ומשפחתו, משפחת שטרסר.

סיפור מעשה ההצלה:

על פי עדותו של הניצול גרוסמן יצחק, המצילה פרוצאי ורוניקה נולדה בשנת 1907. הקשר הראשוני בינה לבין משפחתו נוצרה בשנת 1923, כאשר הגיעה בתור ילדה לעזור בבית משפחתם באחזקת הבית. מאז ועד היום, נמשך קשר זה בהפסקות, שנבעו מאיסורים חוקיים, כמו למשל, באותה תקופה היה אסור לנוצרים להתגורר עם יהודים.

החוקים הראשונים נגד יהודי הונגריה החלו להיגזר עוד בשנת ב-1936. חוקים, שתחילה נתפסו רק כטורדניים ומשפילים והגיעו עד להשמדה כללית של יהודי הונגריה. בשנים קשות אלה, עמדה פרוצאי ורוניקה לימין משפחתו ועשתה ככל שעלה בידה להצלת יהודים.

בשנת 1940, נצטווה אביו לשרת במחנה העבודה קורושמזור-ריטניץ. פרוצאי ורוניקה, למרות הסיכון שבדבר, נהגה לנסוע אליו ובאותן פעמים הביאה לו מזון, ביגוד ושאר מצרכים להם נזקק.

ב-15 באפריל 1944, גויס גרוסמן יצחק למחנה עבודה בשם "ולשבה", בו הוא שרת בגדוד 107/318. במהלך תקופה זו עסקו האסירים בכריית פחם, חציבת אבנים והעמסת אבנים על הרכבות.

בנובמבר אותה שנה, הוחלט להעביר את הגדוד אל מחנות ההשמדה. הם הועלו על הרכבת ותוך כדי כך, עלה בידו להתחמק מעיני השומרים ולברוח חזרה לבית הוריו בבודפשט, רחוב המלך 14. כאן מצא את אמו. מפיה נודע לו כי כל יתר בני משפחתו נשלחו בטרנספורטים [משלוחים] ומאוחר יותר הובהר למשפחת גרוסמן כי איש מהם לא נותר בחיים.

כעריק ממחנה עבודה, היו חייו נתונים בסכנה גדולה, שכן אילו נתפס על ידי שליחי הנאצים בהונגריה, היו אלה חורצים את דינו למוות.

תוך כדי התלבטות, ספרה אמו כי פרוצאי ורוניקה עובדת בעבודות ניקיון בבית החולים "מובי" אשר בבודפשט. היא הוסיפה שהקשר ביניהן נמשך. פרוצאי ורוניקה נוהגת להביא לה מצרכי מזון, שכן באותה תקופה ניתן ליהודים היתר של שעה אחת ביום לקניית מזון. אך כיוון שטלאי הצהוב "התנוסס" על דש בגדיהם, נתקלו בקשיים חמורים ביותר בהשגת המצרכים הבסיסיים. באין ברירה, הגיע גרוסמן יצחק אל פרוצאי ורוניקה, וללא היסוס, הציעה היא את עזרתה.

במהלך חודש נובמבר 1944, הוא הסתתר באחד מחדרי השירותים שהיו במרתף בית החולים. פרוצאי ורוניקה כעובדת ניקיון, החזיקה בידה את המפתחות המתאימים ונהגה לנעול את דלת השירותים במשך היום. זאת, למעט אותן פעמים בהם הייתה מגניבה לו את מזונו.

בד בבד, פנתה לתחנת המשטרה המקומית, ושם מסרה כי קרובת משפחה שלה ושל בנה הגיעו לבודפשט, לאחר שנמלטו מאולפאר שנכבשה על ידי הרוסים. פרוצאי ורוניקה שיחדה קצין נאצי הונגרי וזה האחרון מסר לידיה תעודת פליט על שם נויד ג'ורג' – קצין כבאים. תעודת זהות מזויפת זו, הייתה עבורו תעודת חיים, שאפשרה לו מעבר חופשי ברחובות בודפשט. מיותר להזכיר כי השגת התעודה הייתה כרוכה בסיכון חייה של פרוצאי ורוניקה.

ביולי 1944 ירדה פרוצאי ורוניקה ל- KISKUNFELEYHA שם התגוררו חלק מבני משפחתה. מפיהם הובא לידיעתה כי משפחתה של אמו, משפחת שטרסר נמצאת בגטו ומיד נרתמה לעזרתם. היא נהגה להגיע אליהם והביאה עמה עזרה במזון ולבוש.

פרוצאי ורוניקה התעקשה לעשות יותר מכך. לאחר מסע שכנוע, הצליחה לשכנע את ד"ר רגו שטרסר כי יותיר לה להבריח את בתו קאלרי בת ה-9 אל מחוץ לחומות הגטו. היא הסתירה אותה בביתה עד חלוף הסכנה. במשך שבועיים מצאה הילדה מקלט בביתה, אלא שאז חזרו בהם הוריה מדעתם והתעקשו כי מקומה של הילדה בקרב משפחתה. גורלם יהיה אחד. לא הועילו תחנוניה של פרוצאי ורוניקה, לבסוף נאלצה להחזיר את הילדה לגטו. שבוע לאחר מכן, נשלחה כל המשפחה כולה למחנות ההשמדה. שם מצאו קאלרי והוריה את מותם.

לאחר המלחמה, עלה גרוסמן יצחק לארץ ישראל ואילו פרוצאי ורוניקה נשארה להתגורר עם אימו בבודפשט עד פטירתה של אמו בשנת 1962. באותה שנה, עלתה פרוצאי ורוניקה ארצה ומאז היא התגוררה בבית משפחת גרוסמן. הלכה לבית עולמה בשנת 1998.

בתאריך 7.3.1986, **בראיון לעיתון "כל בו"** - מקומן בחיפה אמרה פרוצאי ורוניקה: "אני לא חושבת שלמדינת ישראל יש מחויבות כלפי האנשים המשתייכים לקטגוריית חסידי אומות העולם. אני לא רואה בהתנהגותי דבר הראוי לפרס. אני פשוט לא מבינה, איך אנשים אחרים יכלו שלא לנהוג כמוני. אם קיימת מחויבות כלשהי, זאת מחויבות העולם הנוצרי כלפי היהודים ולא להיפך".

צוקורוביץ'-אייכברגר ויקטוריה CUKRWICZ-EICHBERGER WIKTORIE

המצילים: צוקורוביץ'-אייכברגר ויקטוריה ואחותה אירנה.

המקום: פולין.

הניצול: עקיבא הוכמן.

סיפור מעשה ההצלה:

הניצול עקיבא הוכמן מספר בעדותו: באמצע שנת 1942, כאשר הנאצים התחילו את האקציות נגד היהודים, ברח עקיבא הוכמן כנוצרי לעיירה WABRZEZNO אשר במחוז TORUN בפולין אל המצילה זקזבסקה אירנה (אז אירנה איכברגר) וביקש עזרה. המצילה זקזבסקה אירנה ביחד עם אחותה צוקורוביץ ויקטוריה (לפני כן, אייכברג ויקטוריה), החליטו להסתיר את עקיבא הוכמן בבית הספר WABRZEZNO. ויקטוריה צוקורוביץ עבדה בבית ספר זה אשר היה סגור בתקופת החופש הגדול. מפתחות ביה"ס היו אצלה. האחיות הסתירו את עקיבא במשך כחודשיים עד שהתחילו הלימודים בבית הספר. האחיות לא קיבלו תמורה כלשהי מעקיבא. הן פעלו מנימוקים אנושיים בלבד. ויקטוריה נישאה ליהודי בשם צוקורוביץ ולא התגיירה.

קלדי-ראלובסקה יוליה - KALDY YULIA

המצילה: קלדי יוליה (שם משפחה קודם: ראלובסקה).
המקום: צ'כסלובקיה.
הניצולים: בעלה היהודי ארנסט קלדי ואמו.

סיפור מעשה ההצלה:

המצילה קלדי יוליה סיפרה בעדותה בפני הוועדה לחסידי אומות העולם ב"יד ושם" את הדברים הבאים:

גרתי עם אמי שנישאה בשנית במקום שנקרא קוצוריצה במחוז רקוביצה (בצ'כסלובקיה). כשהתבגרתי חזרתי לעיר הולדתי פיאשטיאני. שם למדתי ועבדתי כתופרת. שם הכרתי את ארנסט קלדי ונהפכנו לידידים.

כבר אז, התנגדתי למדיניותו הרשמית של השלטון הסלובקי, בעיקר בנושא רדיפות היהודים וגירושם למחנות מחוץ לגבולות המדינה. גם חייו של קלדי - כיהודי היו בסכנה. היה עליו לשאת את הטלאי הצהוב ומזמן לזמן נאלץ לרדת למחתרת, כדי להימלט מהרודפים. חוקי המדינה הסלובקית הטילו עונשים כבדים על "עבירות" של עזרה ליהודים, אבל, על-אף הסכנה שבדבר, עזרתי לקלדי להסתתר בדירתו בפיאשטיאני.

אחרי דיכוי המרד הסלובקי בסתיו 1944, הגיעו רדיפות היהודים, עכשיו בעזרת הצבא הגרמני – למימדים שקשה לתארם. החיפושים אחרי יהודים נעשו שיגרה וגורלם של אלו שנקלעו בדרכם של המחפשים היה מר.

חייו של קלדי היו תלויים מנגד. האפשרות היחידה לשרוד הייתה למצוא מחבוא, בו יוכל להיעלם מעיני הרודפים. הצעתי לו לעבור לכפר הקטן קוצוריצה, המרוחק כחמישה ק"מ מפיאשטיאני. בכפר היה לנו בית ושם התקנו בחדר אחד קיר חוצץ, כדי ליצור חדרון קטן ולאכסן בו את מר קלדי וגם את אמו החולה, אותה הוצאתי מבית החולים שבפזיניק, שם היו חייה בסכנה גדולה. כדי לשמור על סודיות הפעולה, השתדלתי שלא לערב בעניין אנשים אחרים.

מדי יום, על-פי רוב-בערב, הגעתי אל הבית מפיאשטיאני והכנתי לשניהם אוכל. לאישה החולה נתתי תרופות, דבר שהיה יקר המציאות באותם ימים. נוסף לכך שהתרופות היו כמעט בלתי ניתנות להשגה, הרי שהיה הכרח למצוא רופא שמהימנותו הייתה מעל לכל ספק, להביאו בהסתער למקום המחבוא ואח"כ להחזירו לפיאשטיאני.

כל הפעולות האלה היו צריכות להתבצע מבלי לעורר חשד אצל השכנים.

היום במבט לאחור, אינני יכולה להבין, מאין שאבתי כל כך הרבה כוחות נפשיים לעמוד בכל זאת, שלא לדבר על ההוצאות הכספיות שהיו כרוכות בכך, כי לקלדי לא היו אמצעים כלשהם לממן את צרכי היום-יום.

לקראת סוף המלחמה נפטרה אמו של קלדי בתוך המחבוא. כיצד מתמודדת בחורה צעירה עם בעיה מסוג זה? – ובכן, בלילה חפרנו יחד עם קלדי בור ליד ביתנו. בחסות החשיכה העברנו את הגופה לקבורה.

הרושם הקשה שהשאיר עלי האירוע היה בלתי יימחה וזמן רב לא השתחררתי ממנו. התמונות הקשות רדפו אותי. העובדה שמתוך אין סוף ההתרחשויות מהתקופה ההיא אני דולה דווקא אירוע זה, מעידה על כך שהטראומה הייתה עמוקה.

כל מה שעשיתי למען הצלת חייה של משפחת קלדי היה מתוך רצון לעזור לשני אנשים נרדפים על לא עוול בכפם לשרוד. פעלתי לפי צו מצפוני ולכן לא היה מקום להתחשב באיומי העונשים עליהם הכריזו הרשויות הסלובקיות ללא הרף.

התרומה היחידה לה זכיתי, הייתה ההכרה, שתרמתי להצלת שתי נפשות, שני בני אדם מציפורני החיה הטורפת הנאצית הייתה מכרעת.

היו עוד התרחשויות בהן עזרתי ליהודים נוספים בעת מצוקתם, אולם אלה מתגמדות לעומת הפעולות אותן ביצעתי למען משפחת קלדי ובאופן טבעי נשכחו הפרטים מזיכרוני.

גם אחרי המלחמה נשארתי עם קלדי בידידות וברבות הימים נישאתי לו ועמדתי לצידו – בטוב ורע עד אחרון ימיו, כאשר נפטר ממחלה ממארת ממושכת.

עדותם של ד"ר יוסף מרטונטביץ ורעייתו הלנה מאשרת את עדותה של קלדי יוליה. כך הם מספרים: קלדי ששם משפחתה הקודם היה רלבוסקה, הצילה חיי יהודים בסלובקיה בתקופת השואה.

שמות הניצולים: טרנסט קלדי ז"ל, לימים בעלה של יוליה (נפטר בשנת 1985) ואמו שנפטרה במלחמה עצמה.

את שניהם הסתירה יוליה קלדי במחבוא שבדירתה אשר במחוז רקוביצה במשך קרוב לשנה. כל אותה עת חייה היו בסכנה.

למרות זאת, היא לא נרתעה והמשיכה בפעולה הומניטארית זו גם להצלת יהודים נוספים והם: אירנה שפיצר מטרנבה וריזמן מפיישטני, שלהם סיפקה מזון למקום מחבואם והבריחה אליהם כספים במשך חודשים רבים. בפעילות זו סיכנה את עצמה וחייה היו תלויים מנגד. על פועלה זה, סבורים הנ"ל, ראוייה קלדי לתואר "חסידת אומות העולם".

גיזלה יוסט גם היא מאשרת את עדותה על קלדי יוליה בעדות שנתנה: יוליה קלדי-רלבובסקה החביאה במלחמת העולם השנייה במשך חודשים בביתה שבקוצוריצה-צ'כסלובקיה את המנוח ארנסט קלדי ואת אמו לאורה. כך הצילה אותם מדפורטציה (=גירוש) למחנות הריכוז של הנאצים, בהם כידוע, נספו רוב יהודי סלובקיה.

ארנסט קלדי, ניצול השואה (אמו נפטרה סמוך לסיימה של המלחמה) **נשא מאוחר יותר את המצילה יוליה רלבובסקה וברבות הימים שניהם עלו ארצה.**

כ"כ ידוע לי, שהתנאים להחבאת יהודים בסלובקיה היו קשים ומסוכנים מאד, ובמקרה שאנשים נתפסו ב"עבירה על החוק" הוטלו עליהם עונשים כבדים. אין לי ספק שקלדי יוליה עשתה את מעשייה ההומניטאריים בלי להירתע מהעונש הצפוי לה במקרה שתיתפס. היא גם יכלה לצפות לטובות הנאה כל שהם, כי למר ארנסט קלדי לא היו בזמן ההוא שום אמצעים כספיים.

מעשיה של יוליה קלדי בהסתרת יהודים, דאגה לכלכלתם ואספקת תרופות לאישה חולה - אמו של מר קלדי, היו תוצאות של רגשות אנושיים עמוקים ושל התנגדות אמיצה לפשעים שבוצעו נגד אזרחים יהודים.

SZELAG JERZY – יאז'י שלאג

המצילים: שאלוג יאז'י ואמו מריאנה.

המקום: פולין.

הניצולים: יהודים אלמונים מגטו ורשה. יאז'י שאלוג בסיוע אמו, העבירו לגטו ורשה [מהצד ה"ארי" של ורשה], מכתבים והודעות אל מכרים ולקחו את תשובותיהם חזרה לגטו. וכן הביאו ליהודים בגטו דברי מאכל שונים.

סיפור מעשה ההצלה:

מדבריו של עו"ד שתקאי שבדק וחקר את הנושא מטעם הוועדה לחסידי אומות העולם ב"ד ושם" עולים הדברים כדלקמן: יאז'י שאלוג (Szelag), **אשר בימי כיבוש פולין ע"י הגרמנים היה בן-10**, פונה בשמו ובשם אמו מריאנה, אשר נפטרה בינתיים ל"יד ושם", באמצעות המכון היהודי ההיסטורי בוורשה בבקשה להכיר בו ובאמו כחסידי אומות העולם. **בקשתו, שהיא גם עדותו על פעולותיו לטובת יהודי גטו ורשה, אושרה ע"י נטריון ציבורי ביום 8.6.84. את בקשתו מחזקת עדות של יאז'י פפפר תושב וורשה והיום תושב ארה"ב.**

סיפור המעשה: אחרי כיבוש פולניה ע"י הצבא הגרמני בשנת 1940, הקימו הגרמנים את גטו ורשה. הגטו היה מחולק לשלושה חלקים. בחלק האחד הנקרא "גטו קטן", גרה משפחת שלג, משפחה נוצרית יחידה שנשארה לגור בגטו בין היהודים ברחוב פאביה 21.

בסתיו אותה שנה התחילו הלימודים ובית ספרו היסודי של הנער יאז'י שאלוג היה מחוץ לגטו – בצד "הארי". הנער יאז'י קיבל מהשלטון הגרמני רישיון מעבר מהגטו לצד ה"ארי" כדי שיוכל להמשיך בלימודיו. עובדה זו, ניצלו היהודים, השכנים של משפחת שלג. מחד, העבירו

באמצעותו של הנער יאז'י לצד ה"ארי" מכתבים והודעות אל מכרים והוא לקח את תשובותיהם חזרה לגטו. ומאידך, הביא ליהודים בגטו דברי אוכל שונים.

הוריו של הנער יאז'י שאלוג והוא עצמו הסכימו להצעתם של היחידים בכל לב. כך פעל הנער יאז'י במשך שנתיים עד דצמבר 1942, עד חיסולו של ה"גטו הקטן".

הנער יחד עם משפחתו הועברו בתוקף צו גרמני לצד ה"ארי" לרחוב אוגורדובה 53.

השומרים הגרמנים אשר עמדו ליד שער הגטו, בדקו בצורה יסודית את כל היוצאים והחוזרים. הביקורת הייתה קשה מאד ולא פעם היה המבקש נתפס עם ה"משלוח" ואז השומרים היו מתנהגים אליו בטירוף דעת, השתוללו, הכו אותו, גרמו לו סבל רב, אסרו אותו מזמן לזמן ועד היום יש לו סימני עינויים בגוף.

בדצמבר 1942 הועברו הנער יאז'י שאלוג והוריו לצד ה"ארי", הוא לא הפסיק את מעשיו והמשיך להושיט את עזרתו הברוכה ליהודי הגטו ובמקום מוסכם היה מופיע על יד חומת הגטו ודרך חור מוסתר היה מעביר למכרים וידידים יהודים דברי אוכל ודברים אחרים. אמו מריאנה הייתה עוזרת לו בפעולותיו. כך פעל הנער יאז'י ואמו עד פרוץ המרד הפולני בחודש אוגוסט 1944.

שפרינגר-הוצ'אק פלגיה – SZPRINGER-HUZEK PELAGIA

המצילה: שפרינגר פלגיה (שם משפחה קודם: הוצ'אק).

המקום: פולין.

הניצולים: בעלה היהודי שלמה שפרינגר ואת בנו זאב-וולף.

סיפור מעשה ההצלה:

על פי עדותם של הניצולים זאב-וולף שפרינגר ומאיר בורנשטיין עולה הסיפור הבא: לפני חיסולו של גטו סוסנוביץ הסתכנה המצילה פלגיה שפרינגר והוציאה את זאב-וולף שפרינגר, שהיה אז בן 5 שנים מהגטו והסתירה אותו במשך כחמשה שבועות בדירתה בסוסנוביץ. אח"כ העבירה אותו לאלמנה נוצרייה ב- HAJDUDUKI ואצלה נשאר עד סוף המלחמה.

פלגיה שפרינגר, שילמה מכספה עבור הסתרתו של זאב-וולף ואביו שלמה שפרינגר. היא ביקרה אותם לעיתים קרובות וסיפקה להם מזון ובגדים. זאב-וולף זוכר גם שפלגיה הסתירה את אביו, תחילה בבית מלאכה ואח"כ בדירתה במשך תקופה ממושכת. היא לקחה אותו לא פעם לביקור אצל אביו שלמה, שנמצא בביתה.

סיוע לעדות נתן מאיר בורנשטיין, גיסו של שלמה שפרינגר. שלמה נשאר ללא אמצעים כספיים כלשהם והמצילה פלגיה מימנה מכספה את כל ההוצאות הכרוכות בהסתרתם של זאב-וולף ואביו שלמה. וולף ומאיר הוסיפו בעדותם שבזמן אקציה אחת היא הסתירה כ- 20 יהודים בבית מלאכה.

ב-1947 התחתן שלמה שפרינגר עם פלגיה הוצ'ק [שם משפחת הנעורים] ומכאן שם משפחתה שפרינגר. הזוג לקחו את הילד זאב-וולף לביתם ואח"כ עלו לישראל. בשנת 1982 נפטר שלמה שפרינגר ועד היום היחסים בין המצילה לזאב-וולף שפרינגר הם כאם לבן.

גן חסידי אומות העולם טבול בירק וצמחייה עשירה.
ברקע שני אבני זיכרון לחסידי אומות העולם.

תוכנית חינוכית - חסידי אומות העולם

הצייר: יהודה בקון (אסיר בטרזיינשטט ובאשוויץ). השאלת האומן "ליד ושם"

מדברי חסידת אומות העולם, פרוצאי ורוניקה:

"אני לא רואה בהתנחלותי דבר הראוי
לפרס. אני פשוט לא מבינה, איך
אנשים אחרים יכולו שלא לנהוג כמותי.
אם קיימת מחויבות כלשהי, אני פשוט
לא מבינה, איך אנשים אחרים יכולו
שלא לנהוג כמותי. אם קיימת
מחויבות כלשהי, לזאת מחויבות העולם
הנוצרי כלפי היהודים ולא להיפך."

פתיחה לתוכנית

לפני ביצוע ההפעלות החינוכיות, יש לקיים שיחת מידע-רקע עם התלמידים בשני נושאים:

- מעשיהם של הגרמנים-הנאצים כלפי היהודים בתקופת השואה.
- חסידי אומות העולם - המושג והחוק, לספר על שניים –שלושה מגדולי חסידי אומות העולם, כגון ראול וולנברג, אוסקר שינדלר ודומיהם.

חסידי אומות העולם – התפתחותו של *de la*

בתחילת התפתחותו של המושג, השתמשו חז"ל במשפט: "צדיקי אומות העולם". בתוספתא, סנהדרין יג כתוב: "יש צדיקים באומות שיש להם חלק לעולם הבא". התוספתא לא ציינה בזכות מה, יזכו צדיקי האומות לעולם הבא.

המדרש בילקוט שמעוני לספר ישעיה, סעיף תכט, מציין את הסיבה. המדרש דורש את הפסוק מתהילים פרק קלב, פסוק 9: "כוהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו", כדלקמן: "כוהניך, אלו צדיקי עולם שהם כוהנים לקדוש ברוך הוא, כגון אנטונינוס וחבריו". אנטונינוס היה קיסר רומי. בתלמוד ובמדרשים מובאים סיפורים על ידידותו הקרובה לרבי יהודה הנשיא. סיפורים אלה מעידים על יחסי הקרבה שבין השלטון הרומי בתקופת הקיסרים האנטונינים במאה ה-2 לאחר הספירה לבין היהודים. מכאן, אנו למדים על לא-יהודים שהיה להם יחס של חיבה מיוחדת לעם ישראל. הם נקראו צדיקי האומות או צדיקי אומות העולם.

הרמב"ם הוא שטבע את מטבע הלשון "חסידי אומות העולם". כך הוא כותב בהלכות תשובה, פרק ג', הלכה ה': "וכן חסידי העולם יש להם חלק בעולם הבא".

על פי הרמב"ם, **חסידי אומות העולם** הם אותם אנשים שקיבלו על עצמם לקיים את שבע מצוות בני נח. כך הוא כותב בהלכות מלכים ח, הלכות י-יא: "כל המקבל שבע מצוות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצווה בהן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן".

שבע מצוות בני נח הם: איסור עבודה זרה, ברכת השם [איסור לקלל את האלוקים], שפיכות דמים [רצח], גילוי עריות [קיום יחסי מין עם בני משפחה בדרגה ראשונה], גזל, לאכול אבר מן החי, דינים [כינון שלטון המבוסס על חוקים ומשפט צדק]. אלה המצוות המחייבים את הנזכרים, הרוצים להתקרב לדת היהודית, אולם אין ברצונם להתגייר.

נוכל לומר, שהראשון מבין חסידי אומות העולם הייה כורש מלך פרס, שהצהרתו הידועה נקראת "הצהרת כורש", איפשרה ליהודים לשוב לארצם.

וכך נאמר ב"הצהרת כורש" בספר עזרא, פרק א':
"ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' מפי ירמיה העיר ה' את רוח כורש מלך פרס, ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמור: "כה אמר כורש מלך פרס, כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלוהי השמים, והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה. מי בכם מכל עמו יהי אלוהיו עמו, ויעל לירושלים אשר ביהודה, ויבן את בית ה' אלוהי ישראל הוא האלוהים אשר בירושלים. וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם, ונשאווה אנשי מקומו בכסף ובזהב וברכוש ובבהמה עם הנדבה לבית האלוקים אשר בירושלים... והמלך כורש הוציא את כלי בית ה' אשר הוציא נבוכדנאצר מירושלים, ויתנם בבית אלוהיו... ויספרם לששבצר הנשיא ליהודה".

אברהם אבן שושן במילונו, מסביר את המושג חסידי אומות העולם כדלקמן:

1. "כינני חיבה לאנשים שאינם מבני-ישראל, המגלים יחס נאה ליהודים ומרבים לעשות להם טובות". לדוגמא, הוא מביא את לורד בלפור שהוציא תחת ידו את "הצהרת בלפור" המבטיחה בית לאומי לעם היהודי.
2. "נוכרי צדיק וישר". א.אבן שושן מצטט מדברי הרמב"ם שהבאתי למעלה.

חוק זיכרון השואה והגבורה – "יד ושם", תשי"ג - 1953, נתן הגדרה נוספת למושג חסידי אומות העולם. הוא הגדיר את מעשיהם כאנשים "ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים".

כך התפתח המושג, שכל אוהבי היהודים ודורשי שלומם הם חסידי אומות העולם.

התייחסות ספרות השו"ת לחסידי אומות העולם

ספרות השו"ת [שאלות ותשובות], הינה ענף חשוב בתחום ההלכה. השו"ת מכיל מאגר של שאלות ותשובות הלכתיים, אשר נשאלו על ידי הציבור הרחב, ונענו על ידי רב אחד או קבוצה של רבנים.

הרב אשרי אפרים חיבר ספר שאלות ותשובות ועניינים שעמדו על הפרק בימי הרג ואובדן של שנות תש"א-תש"ה בגיטו קובנה. שם הספר: "שאלות ותשובות ממעמקים".

הוא למד בישיבות ליטא ונסמך להוראה. בזמן השואה פעל לצד רבו, הרב אברהם דובער כהנא שפירא, שהיה רבה של קובנה ואף השיב לשאלות שהופנו לרבו. הוא שימש כרב בגטו קובנה והקים שם בית מדרש. לאחר שחרורה של קובנה הוא שימש כרבה היחיד, וממנה הוא היגר לאוסטריה שם ייסד ישיבה במחנה הפליטים וועלש (ליד זלצבורג). בשנת תש"ו-1946 הוא היגר לרומא - איטליה שם פעל רבות להטבת מצב הפליטים והיהדות. ברומא ייסד ישיבה לפליטי השואה בשם "מאור הגולה".

בספרו הנ"ל הוא משיב על שתי שאלות חשובות שנשאל בעניין חסידי אומות העולם. האחת, האם מותר להגיד על נכרי [שאינו יהודי] קדיש לאחר מותו? והשנייה, האם מותר לומר תפילת "מי שברך" להחלמתו של חולה נוכרי?

מתשובותיו נוכל ללמוד על היחס החם מאד של ההלכה לחסידי אומות העולם.

מהדברים שהבאתי מספרו, ברצוני לציין שהשמטתי את השקלא וטריא [המשא ומתן] ההלכתי. הובאו עיקרי הדברים.

באחד שהציל עצמו ע"י נכרית אחת שהעמידה את עצמה בסכנה ומתה הנכרית אם מותר לומר קדיש אחריה

[מתוך: שו"ת ממעמקים, חלק ג סימן ח]

שאלה: בימי הרעה והזעם אשר בחוץ שיכלה חרב ובחדרים אימה, והגרמנים הארורים ימ"ש [יימח שמם] הרגו ולא חמלו על נער וזקן על עוללים ויונקים, ועם הארץ, גויי הארצות אשר בשכנותם גרו היהודים מאות בשנים נתנו יד לפושעים הגרמנים ועזרו להם במלאכת הרצח והשוד, הם חיפשו אחרי יהודים בחורים ובסדקים, במחבואים ובמחילות עפר, אולי ימצאו שם יהודים מסתתרים מחמת המציק, וכאשר הצליחו לתפוס יהודי, מיד מסרוהו לרוצחים הגרמנים כדי שיעשו בהם שפטים וייסרום בכל מיני ייסורים ועינויים.

אולם למרות השנאה המפעפעת שקיננה בלבות הגויים על היהודים שנואי נפשם, שנאה שהגרמנים ליבו אותה לשלהבת נקם ושילם ושמחה לאיד, בכל זאת נמצאו יחידי סגולה בין הגויים, מתי מספר, שבתוך לבם לא כבה לגמרי הזיק האנושי ונפשם דאבה למראה האכזריות הגדולה הנעשית לעיניהם ביהודים, הם הרגישו שעליהם לעשות דבר מה לטובת היהודים ולהצילם מיד רודפיהם, ואם כי הדבר היה כרוך בשבילם בסכנת נפשות ממש, כי הגרמנים הוציאו להורג מיד כל גוי שנחשב בהגשת עזרה ליהודים, אף על פי כן לא נמנעו יחידים אלו מבין הגויים ועשו ככל אשר השיגה ידם להצלת היהודים.

והנה בשנת תש"ה [1945] מיד לאחר שזכינו לראות בישועת ה', עת חמל על עמו ושיבר זרוע רשע, והוציא את עמו ישראל מאפילה לאור גדול - בא אלי ר' משה סגל ונפשו בשאלתו, היות שהוא ניצל ממות הודות לנכרית אחת שהעמידה את עצמה בסכנה והסתירה אותו במרתף ביתה יחד עם עוד כעשרה יהודים והיא כלכלה אותם שם בלחם ומים והשתדלה להמציא להם מחיה ומזון עד יעבור זעם.

וכעת לאחר השחרור כשאלה היהודים שניצלו הודות לנכרית הזאת, רצו להרים על נס את מעשה החסד הגדול שהיא גמלה אתם, ולשלם לה כפרי מעלליה הטובים כראוי וכיאות לה, נודע להם למרבה הצער שהנכרית הזאת שבקה חיים לכל חי והיא מתה זמן קצר לאחר השחרור, ומכיוון שכן, גמל אצל הניצולים הרעיון שיש לעשות לה יד ונפש לאחר מותה על ידי שאחד מן הניצולים יאמר קדיש אחריה, והם הטילו על ר' משה סגל הנ"ל את התפקיד הזה ולזאת בא אלי הנ"ל לשאול אם מותר לו לומר קדיש אחריה, ואם אין בזה משום חשש איסור.

תשובה:

והנה עצם עניין הקדיש, ענינו ותוכנו הוא עניין תפלה ובקשה, כדמוכח מספר יוחסין דפוס קראקא כ"ג, שבט יהודי דדפוס קעניגסברג צד 85 שמסופר שם על שעת התמנות ר' נתן הבבלי לראש הגולה, שהחזן כשאמר קדיש והגיע לבחייכון וביומיכון אמר: בחיי נשיאנו ראש גלות ובחיי דכל בית ישראל, וכן בימי הרמב"ם ז"ל היו אומרים בקדיש בחייכון וביומיכון ובחיי מרנן משה בר מיימון, עיי"ש [עין שם]. הרי מבואר שהקדיש ענינו תפלה ובקשה.

ולפי זה, הרי פשוט הדין שמותר לומר קדיש אחרי הנכרית הזאת שהצילה כמה נפשות מישראל שלא יוכרעו למות על ידי הצר הצורר הארורי ימ"ש, שהרי כתב בספר חסידים, שמותר לבקש להקב"ה שיקבל את דינו של נכרי שעשה טובות ליהודים ואין לנו טובה יותר גדולה ממה שעשתה הנכרית הזאת שהצילה נפשות ישראל מרדת שחת, לכן בודאי מותר לומר אחריה קדיש, ועי' בירושלמי מגילה פ"ג ה"ו [בתלמוד הירושלמי, מסכת מגילה, פרק ג, הלכה ו]: אמר ר' פנחס, צריך לומר חרבונה זכור לטוב כמו שאומרים זיכרוןם לברכה, מכיוון שעשה טובה לישראל להצילם.

ובמס' אבות פ"ג, משנה ב', אמר ר' חנינא סגן הכהנים, הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, ועי' במאירי שכתב שהתנא בא לעורר שעלינו להתפלל לא רק בשלום מלך ישראל כי אם גם בשלום מלכות של אומות העולם שביניהן אנו חיים, כמו שצויותה תורתנו להקריב בחג ע' פרים כנגד שבעים אומות.

ובסדורי לדפוס ראיתי בשו"ת זקן אהרן חיו"ד [חלק י' סימן פ"ז, אם יש חיוב על גר לומר קדיש אחר אביו הגוי, ומצדד לומר קדיש עליו, אכן מפני שאין להורות דבר שנקל לשער שיתפלאו ע"ז [על זה] שאומר על גוי קדיש וכו'. אבל ישנם שאר תיקונים ללמוד ולהגיד מזמורי תהילים וכו' וגם תיקון קדיש שמועיל לנשמת האב ומי יודע סוד ד' אם לנשמת עכו"ם [עובד כוכבים ומזלות] גם כן, לדעתי כנ"ל יאמר קדיש לפעמים ויתפלל לפני העמוד שלא ירגישו שמחמת אבלות על אביו הגוי עושה שיוכל לגרום שיתלוצצו ע"ז עיי"ש [עין שם].

ומעתה הנכרית הזאת שאלמלא מעשה החסד הגדול שעשתה עם היהודים להצילם ממות, שהזדים הארוכים ימ"ש לא יבלעו חיים, היו נהרגים ח"ו, בוודאי שמצווה להתפלל עבורה אחר מותה ולומר אחריה קדיש, דכל ענין הקדיש ענין תפילה הוא וכמו שהוכחנו, ולזאת נתתי רשות לר' משה סגל הנ"ל לומר קדיש אחרי הנכרית הזאת שחילצה את נפשו ממות וחייתו מרדת אל שחת.

והגומל חסדים טובים לעמו ישראל הוא יגמול חסדים טובים לחסידי אומות העולם שסיכנו את נפשם בהצלת ישראל, ה' המברך את עמו ישראל בשלום הוא יברך גם הם בכל מילי דמיטב לראות בשוב ה' את שיבת ציון ובבנין בית בחירתו שם נעלה לפניו זבחי רצון, ע' פרים כנגד שבעים אומות, במהרה בימינו אמן.

בדין אי מותר לומר מי שברך עבור חולנית נכרית

[מתוך: שו"ת ממעמקים חלק ד סימן טז]

שאלה: אחר שזכינו שריחם ה' על פליטת ישראל להוציא ממסגר אסיר, מבית כלא יושבי חושך, וכל הכתוב לחיים ראה אור גדול, אור חסדי ישועת ה' לתת להם אחרית ותקווה, וביניהם הילד יהודה שנכרית אחת הביאה אותו לקהלה בקובנא שהוריו הי"ד החביאו אותו אצל הנכרית הזאת ובידה מכתב כתוב על ידם ובו כתובת קרוביהם בארצות הברית ובקשה שיעזרו בכל יכולתם להשיב את הילד הזה לחיק עמו, ואכן השתדלה הקהילה בדבר הזה למצוא את קרובי הילד שקיבלו אותו בזרועות פתוחות והריקו עליו אהבה ורחמים לגדלו ברוח אבותיו, הלא הוא הרב ר' יהודה הנמצא כיום בניו יורק.

והנה כעבור זמן באה לפני נכרית זו ובקשה בפיה, היות שהיא חולה מאוד וכפי ששמעה נוהגים היהודים להתפלל עבור חולים, לכן היא מבקשת שיתפללו עבורה והיא בטוחה שבזכות שהצילה את הילד תתקבל התפלה והיא תבריא, והשאלה היא האם מותר לנו להתפלל עבור נכרים ולומר בשבילם מי שברך?

תשובה: בגיטין (סא.) גרסינן [גורסים], ת"ר [תנו רבנן] מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרים חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום.

ובשו"ע [ובשולחן ערוך] יו"ד סי' קנ"א סעיף י"ב נמי פסקין [גם כן נפסק], מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתיהם ולהספידן ולנחם אבליהם משום דרכי שלום.

בשו"ת חיים ביד סימן נ"א כתב בעכו"ם שעושה עמו סחורה ומרוויח ממנו מותר לישראל להתפלל שיחיה וגם ליתן צדקה שיתרפא דאין בזה משום לא תחנם עיי"ש.

וגם בס"ח מביא שמותר להתפלל בעד נכרי ששלחו למרחקים שיבוא לשלום, שלא יבקש עליו עלילות, ועי' שם בספר חסידים סי' קנ"ו ותשמ"ו דאיתא [שיש] שם, שמעתי שצדיקי הדור שבאו עכו"ם לבקש ברכתם, שהתפללו עבורם.

לכן נראה לי דבנידון דידן ודאי דמותר להתפלל עבור הנכרית הזאת ואין כאן משום לא תחנם הואיל ועשתה מעשה חסד גדול כזה להציל נפש מ'ישראל ממות וחילצה אותו מידיהם הטמאות של הגרמנים הארורים, לכן מותר להתפלל עבורה ולומר מי שברך, וכן הוריתי לעשות.

צרכי רציונות והצלות לפצילות

מטרות התוכנית:

- ◆ להכיר את המושג חסידי אומות העולם ושילבי התפתחותו.
- ◆ לחשוף את התלמידים למעשיהם של חסידי אומות העולם.
- ◆ להכיר את מעשי ההצלה של חסידי אומות העולם – תושבי חיפה.
- ◆ לחשוף את התלמידים לערכי יסוד [תרמיל הערכים], שבאו לידי ביטוי בהתנהגותם של חסידי אומות העולם כמו: אהבת הזולת, חמלה, מסירות נפש, סיכון חייהם למען הצלת בני אדם, אכפתיות, אחריות ורעות.
- ◆ להציג את התמודדות חסידי העולם מול הדילמות הערכיות שעמדו בפניהם.
- ◆ להציג את התנהגות משטר הרשע של הנאצים-הגרמניים מול המעטים מאד, שנהגו על פי ערכי יסוד מוסריים.

הנחיות לאורה – האנחה

בהעברת הנושא לתלמידים, יש להשתמש במתודות מגוונות המתאימות לשעת מחנך. אין זה שיעור פרונטאלי.

המסגרת המתודית של השיעור:

שלב א: הצגת הנושא במליאת פורום כל הכיתה.

שלב ב: חלוקת הכיתה לקבוצות משנה. 5-8 תלמידים בכל קבוצה. כל קבוצה תקבל משימה, למשל כרטיס ועליו מסופר סיפורו של חסיד אומות העולם ולאחריו שאלון לדיון בתוך הקבוצה. אחד המשתתפים בקבוצה יתמנה כמנחה הקבוצה ותלמיד נוסף ירשום פרוטוקול דברי התלמידים ויציג את הדברים בתמצית במליאת פורום כל הכיתה.

שלב ג: הצגת ממצאי קבוצות הדיון וסיכום.

שיטה מתודית זו, מגבירה את מעורבות התלמידים במעשיהם של חסידי אומות העולם והפנמת הערכים המוסריים הטמונים במעשיהם.

פצילות חינוכית ככיתה

הנושא: חסידי אומות העולם

שלב א: לפתוח בשאלה: מי יכול לספר לנו על חסיד אומות העולם שהוא מכיר ויכול לציין במספר משפטים קצרים את פועלו? ההנחה היא, שאחד התלמידים ידע להשיב. אם לא ימצא תלמיד שידע להשיב, אזי, המורה-המנחה יקבל עליו את המשימה. המורה יעביר לתלמידים דף שבו ימצא מידע על אחד מחסידי אומות העולם. אחד התלמידים יקרא בקול רם את הכתוב בדף.

שלב ב: חלוקת הכיתה לקבוצות משנה. 5-8 תלמידים בכל קבוצה. **המשימה:** כל תלמיד ינסה לתת הגדרה וקריטריונים להענקת תואר חסיד אומות העולם על פי השקפתו האישית. התלמיד- המנחה ינווט את סדר הדיון בקבוצה וימנע מלהיכנס לדברי חבריו. דברי התלמידים ירשמו על נייר בריסטול או על גיליונות נייר. בוודאי, ימצאו דברי חפיפה בין התלמידים ולכן בפרוטוקול יירשמו רק הדברים המשותפים לכל חברי הקבוצה.

שלב ג: נציגי הקבוצות יציגו את ממצאיהם בפני הפורום הכיתתי. המורה-המנחה יכתוב את עיקרי הדברים על גבי הלוח. אח"כ יציג המורה-המנחה את ההגדרה של "יד ושם", שחסידי אומות העולם הם אנשים לא-יהודים: **"ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים"**. בנקודה זו, יתנהל דיון השוואתי בין הגדרותיהם של התלמידים והגדרת "יד ושם". המנחה יעלה גם את ההתחבטויות של הוועדה להכרת חסידי אומות העולם כפי שמובאים במבוא. בסיום שלב זה, יציג המורה-המנחה את התפתחות המושג של חסיד אומות העולם במשך הדורות.

הנושא: ילדים מצילי יהודים

שלב א: להביא את סיפור מעשי ההצלה של ארבעת חסידי אומות העולם שקיבלו את תואר חסיד העולם בזכות מעשיהם הנשגבים **בהיותם ילדים**.

אבני זופיה-מרטה הייתה בת 10. לביציקי ירוסלאבה הייתה בת 8-9. ויקטור מלניק הייה בן 13. רוזנברג נטליה הייתה בת 12. שאלוג יאז'י הייה בן 10-12.

שלב ב: הכיתה תחולק לקבוצות משנה. 5-8 תלמידים בכל קבוצה. להכין כרטיסים מנויילים. בכל כרטיס, יובא סיפורו של ילד אחד. מספר הכרטיסים כמספר המשתתפים בקבוצה. לכל תלמיד ינתן זמן לעיין בתוכנו של הכרטיס. התלמיד-המנחה יבקש מכל משתתף להביע את הערכתו, תחושתו והרגשתו האישית לגבי הסיפור שקרא. לאחר הסבב, תועלה הסוגיה והשאלה: מה היו המניעים של הילדים? האם המניעים היו: ערכי אהבת הזולת, חמלה, אכפתיות, אחריות ורעות? התלמיד-המנחה ינווט את סדר הדיון בקבוצה וימנע מלהיכנס לדברי חבריו. דברי התלמידים ירשמו על נייר בריסטול או על גיליונות נייר. בוודאי, ימצאו דברי חפיפה בין התלמידים ולכן בפרוטוקול יירשמו רק הדברים המשותפים לכל חברי הקבוצה.

שלב ג: נציגי הקבוצות יציגו את ממצאיהם בפני הפורום הכיתתי. המורה-המנחה יכתוב את עיקרי הדברים על גבי הלוח. המורה-המנחה יסכם את הערכים שעמדו אחרי מעשיהם של ילדים-מצילים תוך הדגשת סיכון חייהם של הילדים-המצילים למען הצלת בני אדם.

הנושא:

שירו של חיים חפר: "לו אני במקומם – מה הייתי עושה?" מניעיהם המוסריים של חסידי אומות העולם והכרת התודה של העם היהודי

שלב א: להקריא את השיר במלואו במליאה.

שלב ב: הכיתה תחולק לקבוצות משנה. 5-8 תלמידים בכל קבוצה. להכין כרטיסים מנויילים. בכל כרטיס ייכתב קטע מהשיר. לכל תלמיד ינתן זמן לעיין בתוכנו של כרטיס אחד או שניים. התלמיד-המנחה יבקש מכל משתתף להביע את הערכתו, תחושתו והרגשתו האישית לגבי הקטע שקרא. לאחר הסבב, תועלנה הסוגיות, הדילמות והשאלות:

- "לו אני במקומם – מה הייתי עושה?"
- "האם אני, האם אני הייתי מוכן?"
- הסכנות במעשי ההצלה.
- שיתוף המשפחה במאמצי ההצלה.
- עולם הרוצחים והאדישים מול עולם המצילים.
- הכרת תודה למצילי יהודים.

התלמיד-המנחה ינווט את סדר הדיון בקבוצה וימנע מלהיכנס לדברי חבריו. דברי התלמידים ירשמו על נייר בריסטול או על גיליונות נייר. בוודאי, ימצאו דברי חפיפה בין התלמידים ולכן בפרוטוקול יירשמו רק הדברים המשותפים לכל חברי הקבוצה.

להלן הקטעים משירו של חיים חפר:

"אני שומע את הכינוי "חסידי האומות", ואני מנסה,
אני מנסה לחשוב על האנשים שנתנו לי מסתור ומחסה.
אני מנסה לחשוב, ושומע ושואל:
לו אני במקומם – מה הייתי עושה?

אם אני, בתוך אוקיינוס של שנאה, מול עולם מתמוטט ובוער,
אם אני הייתי נותן מסתור לבן עם אחר?

וכל זאת - בלי לבקש שכר מן הקורבנות, רק את לחיצת-ידם.
וכל זאת - רק מפני שאדם לאדם חייב להיות אדם.
וכל זאת, כי בן אנוש מתגלה בך רק בשעות כאלה של מבחן.
ואני חוזר ושואל את עצמי, עכשיו ומכאן,
האם אני, האם אני הייתי מוכן?

אם אני הייתי מוכן, אם בני משפחתי היו מוכנים
לחיות בפחד-תמיד כזר בתוך הרחוב, בין השכנים,
לחלום בלילות את צעדם הכבד והמאיים של התליינים
מוכן להמשיך ולהלך בין מטחי היריות ולהבי הסכינים,
בתוך לחשי הרכילות ומלמולי השמועות ותקוות המלשינים,
וכל זאת לא לילה אחד, לא חודש שלם, אלא שנים!

אני רואה אותם, את אלה המכונים "חסידי האומות",
אני רואה אותם בארץ הקברים, חיים את שני העולמות,
את העולם של האדישים, של משתפי הפעולה,
של הרוצחים והשורפים,
חיים בו בזמן את העולם החשוך של חסרי האונים והנרדפים.
אני רואה אותם חיים את שני העולמות האלה,
תחת עולם של הכובשים,
ושם, ואז בין הגבורה והפחד,
הם בוחרים להיות דווקא בעד החלשים.
בוחרים לחיות באימה המרחפת של כל המיתות והעונשים,
כאשר הם מסכנים לא רק את עצמם, כי אם את חיי הילדים והנשים,
בוחרים להיות צלם אלוקים שבתוך לב האנשים,
להיות התקווה האחרונה המלטפת של המיואשים.

בתוך המלחמה הנוראה - הם-הם שעמדו יום-יום בקרב,
והם הצדיקים שבסדום, שבזכותם העולם לא חרב.

הם, בתולדותיו של עמי הרצוח והמת
היו עמודי החסד והרחמים, שעליהם העולם עומד.

ובפניהם ובפני גבורתם, שהיא עדיין לנו חידה,
אנחנו, היהודים, נרכין את ראשנו – בתודה".

שלב ג: נציגי הקבוצות יציגו את ממצאיהם בפני הפורום הכיתתי. המורה-המנחה יכתוב את עיקרי הדברים על גבי הלוח.

המורה-המנחה יסכם את הערכים שעמדו אחרי מעשיהם של המצילים – חסידי אומות העולם, תוך הדגשת סיכון חייהם למען הצלת בני אדם.

נושאים נוספים לדיון:

- בני המשפחה חוברים יחדיו להצלת יהודים.
- המצילים ומניעיהם ההומאניים לעומת אוכלוסייה אדישה, מנוכרת ואנטישמית.

בתאריך 7.3.1986, בראיון לעיתון "כל בו" - מקומן בחיפה אמרה פרוצאי ורוניקה:
"אני לא חושבת שלמדינת ישראל יש מחויבות כלפי האנשים המשתייכים לקטגוריית חסידי אומות העולם. אני לא רואה בהתנהגותי דבר הראוי לפרס. אני פשוט לא מבינה, איך אנשים אחרים יכלו שלא לנהוג כמוני. אם קיימת מחויבות כלשהי, זאת מחויבות העולם הנוצרי כלפי היהודים ולא להיפך".

- מוסר ההשכל ממעשיהם של חסידי אומות העולם: "אדם לאדם – אדם!"

פעילות בית ספרית

 להכין עלון קיר שיוכן ע"י התלמידים ויוצג בכיתה ובמסדרונות בית הספר ובסיפור מעשיהם של חסידי אומות העולם וכן, פרי עטם של התלמידים, המביעים את תחושותיהם והרגשתם כלפי חסידי אומות העולם בכלל ולגבי חסידי אומות העולם – תושבי חיפה בפרט בצירוף איורים, מכתבי תודה [גם לאלה שנפטרו] ושירים.

 ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, ניתן לקיים טקס הערכה והוקרה לחסידי אומות העולם, המציין את מעשיהם של חסידי אומות העולם תוך הדגשת הנורמות המוסריות שהינחו את דרכם. הטקס יתקיים בבית הספר וגם במרכז הקהילתי של השכונה בתיאום עם העירייה.

היבטים אחרים:

אשרי אפרים: "שאלות ותשובות ממעמקים", ספר שאלות ותשובות ועניינים שעמדו על הפרק בימי הרג ואבדן של שנות תש"א-תש"ה בגיטו קובנא, ניו-יורק, תשכ"ט – 1969. באומינגר אריה: **חסידי אומות העולם**, תל-אביב 1990. בוגנר נחום: **בחסדי זרים-הצלת יהודים בזהות שאולה בפולין**, "יד ושם", תשס"א-2000. בורונבסקי אלכסנדר: **הם היו מעטים**, בית לוחמי הגטאות, תש"ן-1989. בייסקי משה: **חסידי אומות העולם** בתוך אנציקלופדיה של השואה, ירושלים, "יד ושם"/ספריית הפועלים תש"ן-1990. בייסקי משה: **בזמנים של ליקוי מאורות-הצלה ע"י חסידי אומות העולם**, בתוך קובץ "משואה" לב, תשס"ה-2004, עמ' 13-30. בלטמן דניאל: [עורך]: **בשביל הזיכרון**, ירחון של "יד ושם", גיליון 29, תשנ"ט – 1998, קובץ מאמרים על חסידי אומות העולם. דלין אלי: **כמה מילים על המעטים שעשו רבות**, **בשביל הזיכרון**, ירחון של "יד ושם", גיליון 29, תשנ"ט – 1998, עמ' 24-27. הלמן פיטר: **עצים בשדה – דיוקנאות של חסידי אומות העולם ושל יהודים שניצלו בזכותם**, משרד הביטחון, תשמ"ו-1986. יחיל לני: **נאצים, יהודים ומצילים**, "יד ושם", תשס"ב-2002. יחיל לני: **היחוד שבהצלתם של יהודי דניה: ניסיון לאבחנה שיטתית של תנאי הצלה**, בתוך גוטמן ישראל וזורוף אפרים [עורכים], **ניסיונות ופעילות הצלה בתקופת השואה**, יד ושם, ירושלים 1976, עמ' 504-510. יחיל לני: **ראול ולנברג, שליחותו ופועלו בהונגריה**, יד ושם, קובץ מחקרים טו, תשמ"ד. לבינגר עדנה: **כי באדם אאמין – מצילי יהודים בתקופת השואה**, מכון משואה ומינהל חברה ונוער במשרד החינוך [ללא תאריך]. ניתן למצוא את תוכן החוברת באינטרנט <http://www.snunit.k12.il/minhal/50980.html> לזר לוסיאן: **חסידי אומות העולם בצרפת**, **בשביל הזיכרון**, 1998, עמ' 18-22. מכמן יוסף: **הצלה וחסידי אומות העולם בהולנד**, **בשביל הזיכרון**, 1998, עמ' 13-7. מרטון קטי: **ואלנברג**, תל אביב, תשמ"ה-1985. סילבר אריק, **הצדיקים בסתר - ספר חסידי אומות העולם**, תל-אביב, 1992. פוירשטיין אמיל: **חסידי אומות העולם**, תל-אביב, תש"ך-1960. פלדיאל מרדכי: **כל המקיים נפש אחת – חסידי אומות העולם**, יד ושם 1993-תשנ"ג. פלדיאל מרדכי: **בניגוד להוראות הממשלה-דיפלומטים שהעזו והצילו**, בתוך קובץ "משואה" לב, תשס"ה-2004, עמ' 47-60. פלדיאל מרדכי: **חסידי אומות העולם בתקופת השואה**, בתוך **בשביל הזיכרון**, ירחון "יד ושם", גיליון 29, תשנ"ט – 1998, עמ' 4-9. קרן נילי [עורכת]: **לחפש בן-אדם-מצילי יהודים בתקופת השואה**, קובץ "משואה" לב [קובץ מאמרים], תשס"ה-2004. קארפי דניאל: **מעשי ההצלה של יהודים באזור הכיבוש האיטלקי בקרואטיה**, בתוך גוטמן ישראל וזורוף אפרים [עורכים], **ניסיונות ופעילות הצלה בתקופת השואה**, יד ושם, תשל"ו-1976, עמ' 493-503. קרמיש יוסף: פעלה של המועצה לעזרת היהודים (מועצת "ז'גוטה") בפולין הכבושה, בתוך גוטמן ישראל וזורוף אפרים [עורכים], **ניסיונות ופעילות הצלה בתקופת השואה**, יד ושם, תשל"ו-1976, עמ' 306-330. קרקובסקי שמואל: **בעיות ההצלה בפולין הכבושה**, בתוך **בשביל הזיכרון**, ירחון "יד ושם", גיליון 29, תשנ"ט – 1998, עמ' 9-12. ראובני שרי: **הצלה וחסידי אומות העולם בהונגריה**, בתוך **בשביל הזיכרון** תשנ"ח-1998, עמ' 23-26.

שטיינברג לוסין: פעולות להצלת יהודים בבליגיה ובצרפת, בתוך גוטמן ישראל וזורף
אפרים [עורכים], ניסיונות ופעילות הצלה בתקופת השואה, יד ושם, תשל"ו-1976,
עמ' 493-503

שביל הכניסה לגן חסידי אומות העולם